

SVETLOST SVITACA

Vodič kroz istoriju Starog sajmišta



Sadržaj

- 04 Staro sajmište
- 14 Beogradski sajam 1937–1941.
- 18 Jevrejski logor Zemun (1941–1942) i jugoslovenski paviljoni
- 28 Centralna kula
- 31 Spasićev paviljon
- 36 Turski paviljon
- 39 Prihvatanje logora Zemun (Anhaltelager Semlin) 1942 – 1944 i Mađarski paviljon
- 42 Čehoslovački paviljon
- 43 Pokretna gasna komora (dušegupka)
- 49 Kapija logora
- 51 Staro sajmište nakon Drugog svetskog rata
- 56 Italijanski paviljon
- 58 Spomenici i sećanje na logor Staro sajmište
- 62 Memorijalni centar – inicijative za formiranje Memorijalnog centra
- 65 Hronološki prikaz istorije Starog sajmišta

Predgovor

I u gradu toliko bremenitom istorijskim događajima, važnim ne samo za lokalnu i nacionalnu istoriju, kao što je Beograd, malo je prostora na kojima su događaji u kratkom vremenu ostavili toliko značenja i simbolike kao što je prostor Starog sajmišta. U roku od nekoliko decenija ovaj prostor je prošao nekoliko suštinskih transformacija: bio je simbol širenja grada, privrednog napretka, savremene arhitekture i povezivanja sa svetom da bi posle nekoliko godina postao mesto masovnog zatočenja i smrti. Prvih godina posle kraja Drugog svetskog rata postao je simbol obnove i izgradnje i jedan od centara umetničkog stvaranja čemu je sledilo zanemarivanje i utilitarno korišćenja preostalih objekata. Već neko vreme prisustvujemo vraćanju Starog sajmišta na mapu važnih mesta sećanja Beograda, što je tek prvi korak ka njegovoј trajnoј i adekvatnoј memorijalizaciji.

Grupa mladih srednjoškolaca iz cele Srbije uspela je da ostvari sublimiranu i izrazito emotivnu predstavu o Starom sajmištu u kojoj se istorijske činjenice i izvori prepliću sa individualnim i grupnim doživljajem. Oni su iznenađujuće zrelo oblikovani umetničkim sredstvima u čemu je odnos svetlosti i tame imao centralnu ulogu. Priručnik za virtualnu (i stvarnu) šetnju po Starom sajmištu, kao i mobilna aplikacija pod nazivom Svetlost svitaca nisu samo pouzdan izvor podataka o Starom sajmištu od nastanka do današnjih dana. Oni su i prilika za emotivno uživljavanje i empatiju koja se odnosi kako nas prošlost, tako i na sadašnjost. Znalački odabranim i inovativnim metodom prošlost i sadašnjost Starog sajmišta predstavljeni su tematsko-hronološki pri čemu je okosnica izlaganja na svim paviljonima prvog Beogradskog sajma, bilo da su sačuvani ili ne, u skladu sa njihovom ulogom tokom postojanja ovog prostora. Istovremeno, ovo je i značajan edukativni materijal koji će biti od velike koristi i nastavnicima i učenicima, pre svega srednjih škola. Impresioniraju energija i posvećenost grupe mladih ljudi koji su tokom dve nedelje boravka i rada na Starom sajmištu uspeli da svoj doživljaj ovog prostora transponuju u potresnu sliku jednog od najznačajnijih traumatskih mesta sećanja na nedavnu istoriju Beograda.

Milan Koljanin, istoričar

01

Staro sajmište

Preko puta centra Beograda, na levoj obali Save, između Brankovog i Savskog, tramvajskog mosta, prostire se lokacija poznata kao Sajmište. Njegova istorija je veoma turbulentna i za nju se vezuju razni događaji, koji su tokom XX veka ostavili neizbrisive, ali ipak, još uvek skrivene tragove arhitektonskog i privrednog razvoja grada, razonode, umetnosti, siromaštva, a najviše od svega patnje i stradanja nevinih ljudi.

Tu, u senci visokog drveća i rastinja, proviruju jedine preživele zgrade nekadašnjeg Beogradskog sajma, izmešane sa stambenim zdanjima izgrađenim početkom pedesetih godina prošlog veka, sportskim terenima, trošnim kućama, parkiralištima i uređenim obalnim šetalištem. U nekim slučajevima oronule i napuštene, u drugim renovirane i u privatnom vlasništvu, same po sebi, zgrade ne govore ništa posetiocima. Njihova istorija i istorija dešavanja u njima, još uvek nije mnogo poznata široj javnosti. Obilaskom same lokacije ne može se steći dovoljno znanja o njoj, bez pomoći stručnih alata, knjiga i istoričara vodiča.



Video radionica, Sajmište nekad i sad, Matija Sabo Vojnić

Jedino dve table, jedna u središtu lokacije, a druga na obali Save, vrlo šturo govore o činjenici da je na tom mestu između 1941. i 1944. godine postojao logor, u kome je stradao veliki broj ljudi.

Izgradnja Beogradskog sajma započeta je 1936. godine, isušivanjem močvarnog tla, na levoj obali Save, preko puta centra prestonice, odmah pored nekadašnjeg mosta Kralja Aleksandra (danas poznatog kao Brankov most). Ovaj prvi veliki arhitektonski poduhvat posle Prvog svetskog rata, najavljuvao je sa jedne strane, proširenje grada prema Zemunu, a s druge, otvaranje jugoslovenske privrede i intenzivniju saradnju sa evropskim zemljama. Već 1937. završena je prva faza izgradnje sajma, i do tada je izgrađeno pet velikih jugoslovenskih paviljona, centralna kula, italijanski, mađarski, rumunski i čehoslovački paviljon, Spasićev paviljon kao i manje zgrade.



Nakon svečanog otvaranja 11. septembra 1937. izgrađeni su turski i nemački paviljon, a započeta je i izgradnja šestog, jugoslovenskog paviljona. Međutim, izbijanje rata prekinulo je njegov završetak. Nekoliko meseci kasnije, umesto simbola privrednog razvoja i mesta za razonodu, sajam će postati mesto zatočeništva i stradanja.

Dolaskom nacističkih snaga, u aprilu 1941, Kraljevina Jugoslavija je prestala da postoji. U centralnoj Srbiji osnovana je nemačka okupaciona zona, sa Beogradom kao glavnim gradom. Za obavljanje administrativnih, policijskih i drugih poslova okupatori su se oslanjali na postojeće jugoslovenske strukture (opštine, policiju, žandarmeriju, sudove itd.)



Nacističke snage su odmah, na početku okupacije, uvele antisemitske zakone, koji su već bili drugde na snazi. Jevreji, koji su živeli na teritoriji okupirane Srbije, njih oko 16.000 (od kojih 12.000 u Beogradu), odjedanput su *de facto* izolovani i odvojeni od drugih stanovnika. Morali su da nose žutu traku, na levoj ruci, s natpisom „Jevrejin“, nisu mogli više da koriste javni prevoz i da posećuju javne ustanove, kao na primer bolnice, morali su svaki dan na prinudni rad, uglavnom na raščišćavanje grada od ruševina, ostalih nakon nemačkog bombardovanja Beograda na početku invazije. Njihove radnje su stavljene pod nemačku upravu, a celokupna jevrejska zajednica morala je na mesečnom nivou da plaća određenu sumu novca nemačkim i kolaboracionističkim snagama. Većina tih mera odnosila se i na Rome.

Paralelno, sprovedena je i masovna antisemitska propaganda, čiji je cilj bila potpuna dehumanizacija Jevreja i ubedljivanje lokalnog stanovništva o potrebi za njihovom segregacijom i udaljavanjem.



- Istraži koje su bile posledice nemačkog bombardovanja Beograda aprila 1941. godine.
- Kako je izgledao život u okupiranom Beogradu u letu 1941?



Početkom jula 1941. godine, nakon izbijanja ustanka u Srbiji, nacističke snage uvele su prve mere odmazde, u cilju zastrašivanja stanovništva. Na udaru su bili komunisti, prepoznati kao organizatori ustanka, i Jevreji. U Beogradu su tog meseca izvršena prva streljanja talaca. Kratki izveštaji o tim streljanjima objavljivani su u kolaboracionističkim novinama sve do kraja meseca, kada je veća grupa, koju je činilo 100 Jevreja i 22 komunista streljana u blizini grada. Uspostavljeni su i prvi logori: na Banjici za komuniste, i u Banatu, koji je bio pod upravom lokalnog nemačkog stanovništva (*folksdojčeri*), takođe za komuniste, ali i za Jevreje. Sredinom avgusta te iste godine, nakon što je celokupno jevrejsko stanovništvo iz Banata proterano u Beograd, osnovan je i logor u blizini centra glavnog grada, poznat danas kao logor *Topovske šupe*.

Nacističke snage koristile su nekoliko zgrada, koje su pre rata bile sastavni deo kasarne jugoslovenske vojske. Logor je bio u funkciji od sredine avgusta do početka decembra 1941. i u njemu su zatočeni muškarci, Jevreji iz Banata i Beograda, kao i veliki broj muškaraca Roma iz Beograda. Zatočenici su svakodnevno odvođeni na prinudni rad van logora, ali od sredine septembra, kada je uvedena mera streljanja 100 talaca (prvenstveno Jevreje, ali i komunista) za svakog ubijenog Nemca, a 50 za svakog ranjenog, odvođeni su i na masovna pogubljenja. Naročito tokom oktobra i prve polovine novembra, velike grupe Jevreja i Roma iz logora *Topovske šupe* streljani su u Jajincima, Jabuci, na Bežaniji, u Rakovici i Bubanj potoku.



- Kakav je bio položaj Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji kada je počeo Drugi svetski rat u Evropi?
- Pogledaj fotografiju Žuta traka za Jevreje u Beogradu. Zašto su Jevreji morali da nose žute trake? Šta one simbolisu?
- Analiziraj plakat sa slikom antisemitskoj propagandi i zaključi na koji način su prikazani Jevreji? Koji je bio cilj okupatora i njegovih pomagača organizovanjem ove izložbe?
- Zaključi, šta je cilj antijevrejskih i antiromskih mera koje je okupator doneo?
- Kakve akcije protiv okupatora i njegovih pomagača organizuje pokret otpora u Beogradu u toku leta 1941. godine?
- Zaključi koji je bio cilj represivnih mera okupatora nad civilnim stanovništvom?

Poslednja grupa zatočenika, njih oko 200, uglavnom zanatlija po profesiji, prebačena je početkom decembra u novi logor, na Sajmištu, sa zadatkom da saniraju zgrade nekadašnjeg sajma, koje su bile oštećene tokom bombardovanja.

Odluka o osnivanju logora doneta je krajem oktobra. Nacisti su tada odlučili da osnuju logor za jevrejske žene i decu. U logor, koji se zvanično zvao *Judenlager Semlin*, zatočenici su dovođeni između 8. i 12. decembra 1941. Pored, oko 5.000 Jevreja, internirano je oko 600 Romkinja sa decom. Međutim, za razliku od Jevreja, većina njih će biti puštena u narednom periodu.



Ubrzo su dovedeni i Jevreji iz drugih gradova okupirane Srbije. Ukupan broj jevrejskih zatočenika biće oko 6.500.

Uslovi u logoru su bili nehumanici. Zatočenice i deca počeli su svakodnevno da umiru zbog gladi, bolesti i hladnoće. U sačuvanim pismima, koja su neke od zatočenica, kao Hilda Dajč uspele da pošalju van logora, kao i u svedočenjima retkih preživelih, govori se da su bili smešteni u velikim jugoslovenskim paviljonima u kojima je bilo tek po dve, tri peći, koje nisu mogle da zagreju te ogromne prostorije. Spavalni su na drvenim krevetima na sprat, sa tek malo slame. Hranu su dobijali u malim količinama, a bilo je svega nekoliko toaleta za sve njih. U ambulanti skoro da nije bilo lekova. Hilda Dajč je u svom pismu tako opisala situaciju:



- Napravi foto-reportažu o mestu na kojem je bio logor Topovske šupe.
- Istraži šta se danas nalazi na mestu logora Topovske šupe? Da li se na mestu logora obavlja komemoracija, i da li je mesto obeleženo spomenikom sećanja?
- Napiši reportažu o obeležavanju logora Topovske šupe, kao mestu sećanja.



- Na osnovu fotografije Dovođenje Jevreja u logor na Sajmištu istraži kako danas izgledaju lokacija i građevine, koje su na fotografiji.
- Zašto se 8. decembar smatra jednim od ključnih datuma, kada govorimo o Holokaustu na prostoru nemačke okupacione oblasti u Srbiji?

Hilda Dajč, četvrto pismo

Svim filozofiranjima je kraj na žičanoj ogradi i realnost kakvu vi van nje ne možete ni izdaleka da zamislite jer biste od bola urlali – pruža se u potpunosti. Ta realnost je nenadmašna, naša beda ogromna, sve fraze o jačini duha padaju pred suzama od gladi i zime; sve nade o skorom izlasku gube se pred jednoličnom perspektivom pasivnog bivstvovanja, koje ni po čemu na svetu ne liči na život. To nije ni ironija života. To je njegova najdublja tragedija.



Video radionica/pozorišno-dramska
radionica/radionica performansa, Sa
druge strane - Hilda Dajč, grupni rad

Velikom stradanju zatočenika doprinela je, između ostalog, i činjenica da često opština grada Beograda, koja je imala zadatak da snabdeva logor, nije slala dogovorene količine hrane ili je slala hranu (uglavnom kupus i krompir) u neupotrebljivom stanju, zbog čega je više puta i sam komandant logora morao da interveniše kod gradskih vlasti.

Od marta 1942. počeo je proces masovnog ubijanja svih zatočenika. Još jedanput su nacističke vlasti ubedivale žene i decu da će ih transportovati u drugi logor, gde su



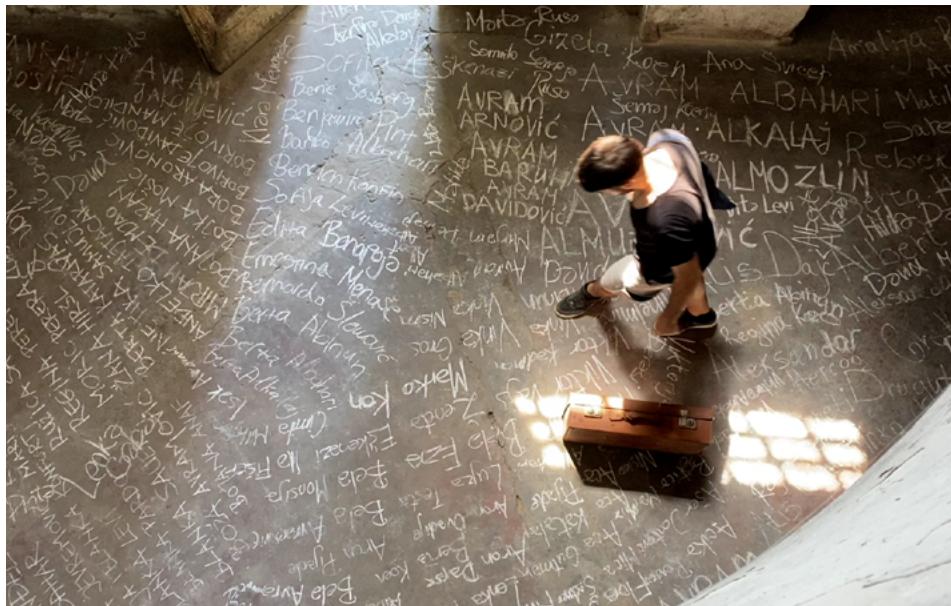
- Uz pomoć nastavnika istraži na internetu o životu Hilde Dajč.
- Pročitaj Četvrto pismo i napiši odgovor na pismo.

uslovi bolji. Ljudi su zato mirno ulazili u gasni kamion, odnosno u pokretnu gasnu komoru, koja ih je ubrzo odvela u smrt. Njihovi leševi zakopani su u Jajincima, a 1944. godine su spaljeni sa leševima svih ostalih žrtvava, koje su tu ubijene i zakopane. Ništa nije ostalo, osim komadića odeće, obuće i drugih stvari, koje su izvirile iz pepela, koji je ostao nakon procesa spaljivanja i koji su nacisti istovarili na desnoj obali Save, kod današnje Ade ciganlike.

Zajedno sa Jevrejima, zatočenim u logoru na Sajmištu, ubijeni su i svi oni, koji su se nalazili u Jevrejskoj bolnici na Dorćolu, njih oko 800 (što bolesnika, što medicinskog osoblja). Nacističke vlasti su nakon toga javile Berlinu da je „Srbija oslobođena od Jevreja“. Od predratne populacije, tek je oko 25% preživelo, uglavnom krijući se, ili zato što su uspeli da pobegnu u inostranstvo ili su se priključili Narodnooslobodilačkoj borbi.



- Istraži šta se danas nalazi na mestu, gde je nekada bila zgrada Jevrejske bolnice na Dorćolu?
- Da li znaš neka druga mesta stradanja Jevreja? Da li su obeležena i kako?



Video radionica, Imena, intervencija u javnom prostoru/video rad, Italijanski paviljon



Početkom maja 1942, po odlasku poslednjih grupa Jevreja, dovedeni su novi zatočenici. Logor je promenio svoju funkciju, kao i svoju upravu. Postao je tada *Anhaltelager Semlin*, odnosno prihvatski logor za prinudne radnike. Promena je bila rezultat, sa jedne strane prestanka njegove originalne funkcije, budući da su *de facto* svi Jevreji bili ubijeni, a sa druge strane nove politike nacističke Nemačke i njene stalne potrebe za robovskom radnom snagom. Mere streljanja, koje su bile na snazi prethodne godine, ublažene su. Umesto da taoce streljaju, koristili su ih za prinudni rad, često do smrti. Kroz taj logor će proći oko 30.000 ljudi, uglavnom srpskih civila, dovedenih od strane nacističkih snaga, sa teritorije Nezavisne Države Hrvatske, kao i veliki broj pripadnika pokreta otpora, ratnih zarobljenika, i civila iz same Srbije.

Prve velike grupe srpskih civila dovedene su na zahtev nacističkih snaga iz ustaškog logora Jasenovac. Pošto je velika većina njih bila radno nesposobna, vraćeni su u Jasenovac gde su i ubijeni. U letu 1942. pristigao je veliki broj srpskih civila uhapšenih od strane nemačke vojske tokom operacije na Kozari. Zbog velikog broja zatočenika, nedostatka hrane i izbijanja epidemija, tokom prvih osam meseci umrlo je 4.250 logoraša. Narednih godina sve do kraja postojanja logora, do jula 1944. ukupan broj žrtava će se popeti na oko 10.600. Deo njih je, zajedno sa zatočenicima *Banjičkog logora*, streljan je u odmazdama.

Mnogi zatočenici su korišćeni za prinudni rad u samoj okupiranoj Srbiji, dok su drugi poslati na prinudni rad u inostranstvo, u Treći rajh ili u druge okupirane teritorije, uključujući Norvešku.

Deo zatočenika privremeno je prebačen u drugi logor, osnovan na jesen 1942, pored logora na Sajmištu, na levoj obali Save, ali sa desne strane današnjeg Brankovog mosta. Bio je to logor pod kontrolom *Organizacije Tot* (nemački Todt), koja je takođe koristila zatočenike na prinudnom radu.





Svetlost svitaca, istraživanje, instalacija u javnom prostoru, juli 2021.

Kroz prihvatni logor prošle su i druge grupe Jevreja. Najpre je tu privremeno smeštena grupa od 120 Jevreja, koje su nacističke snage uhapsile u Splitu nakon italijanske kapitulacije, a juna 1944. godine u zgradama bivšeg Beogradskog sajma boravila je grupa od preko 400 Jevreja, koje su nacističke snage, u saradnji sa albanskim kolaboracionističkim formacijama uhapsile na teritoriji Kosova i Crne Gore i koje su krajem juna deportovane u *Bergen-Belzen*.

Nakon savezničkog bombardovanja u proleće 1944. nacističke snage odlučile su da zatvore prihvatni logor i da poslednje zatočenike, uglavno ratne zarobljenike, prebace u novoosnovani logor na Zvezdari u Beogradu. Ipak, krajem septembra 1944, u oštećenim paviljonima sajma boravili su tri dana mađarski Jevreji, koji su bili internirani u logoru u Borskom rudniku. Njih su nacističke snage naterale na „marš smrti“ od Bora preko logora smrti u Trećem rajhu.

Prvi i poslednji zatočenici logora na Sajmištu bili su Jevreji.

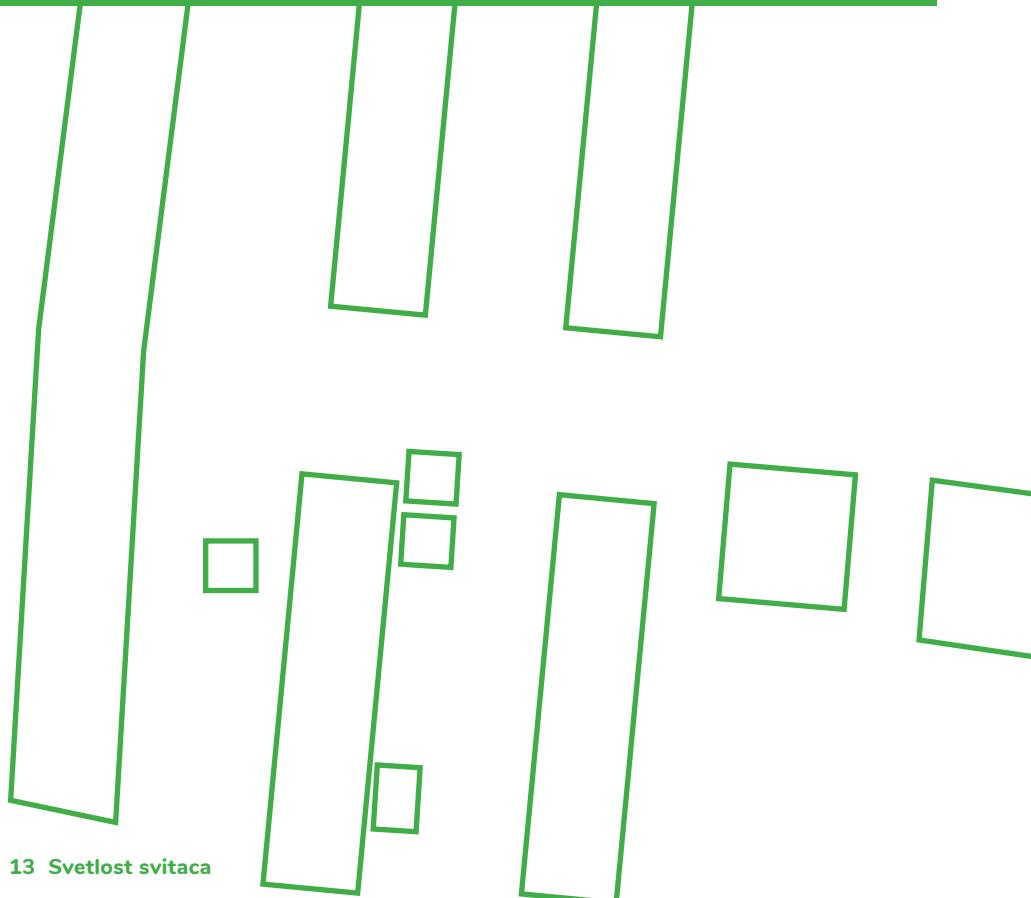
Prva strana spiska Jevreja
sa Kosova i iz Crne Gore
deportovanih na Sajmište a
kasnije u Bergen Belzen



Na mene je najveći utisak ostavio, definitivno, prostor koji nas je okruživao. Taj deo grada je veoma zapušten i to je na mene ostavilo najjači utisak, jer mi je nekako ta oronulost doprinela da bolje shvatim uslove u kojima su preživljavali neki bivši ljudi, i neka bivša deca.

- Uglješa Surdučki, učesnik projekta *Svetlost svitaca*

Radionica svetlosnih instalacija,
U potrazi za nemom slobodom,
fragment, Uglješa Surdučki, Lazar
Kručićanin, Marko Perunović



- Uz pomoć nastavnika, istraži sudbinu borskih принудних radnika, logoraša, koji su poslati za Nemačku, gde je trebalo da nastave sa radom.
- Sećanje na marš smrti sačuvano je zahvaljujući spomeniku u centru Bora, koji je podignut u čast mađarskom pesniku i logorašu Miklošu Radnotiju. Istraži o životu Mikloša Radnotija i prezentuj drugim učenicima.

Beogradski sajam

1937-1941.

Posle aerodroma, Beogradski sajam bio je drugi veliki javni objekat u Beogradu, koji je izgrađen na levoj obali reke Save do 1941. Izrada urbanističkog projekta Beogradskog sajma bila je poverena arhitektama Rajku Tatiću, Milivoju Tričkoviću i Đorđu Lukiću. Sajam je bio simbol moderne arhitekture, ali i ekonomskog uspona Beograda kao prestonice i Jugoslavije, kao države, u međuratnom periodu.



Arhitekte Rajko Tatić, Milivoje Tričković i Đorđe Lukić projektovali su pet jugoslovenskih paviljona na površini od 12.723 m², simetrično raspoređenih oko centralnog trga sa kulom, koju je projektovao arhitekta Aleksandar Sekulić. Oni su projektovali i Mađarski, Rumunski i Čehoslovački paviljon, kao i Spasićev paviljon, koji je finansirala Zadužbina Nikole Spasića. Nakon prve faze izgrađeni su i Ribarski paviljon, Rurski paviljon, paviljon holandskog proizvođača „Filips“, paviljon Nemačkog rajha. Radovi na šestom, Jugoslovenskom paviljonu, koji je bio predviđen za koncerte i muzičke manifestacije, započeti su 1940. Radovi na izgradnji ovog paviljona su prekinuti su usled izbijanja Drugog svetskog rata.

СВЕЧАНО ОТВАРАЊЕ ПРВОГ БЕОГРАДСКОГ САЈМА

**У име Њ. В. Краља Петра II Краљевски Намесник
г. др. Раденко Станковић прогласио је јуче у подне
да је први Београдски сајам отишочео**

Свечаност отварања присуствовао је огроман број достојанственика и гостију из земље и иностранства



Авионски снимак сајма

Први београдски сајам био је смештен у парку на обали Дунава, а свечаност његовог отварања имала је велики значај. Учествовао је јаки круг државних и приватних лица, али и представници из иностранства. Сајам је имао за циљ да покаже разноличност и вредност домаће прометеје, али и да створи уговоре о пословима са иностраним компанијама.

**Реч претседника Друштва за сајам
г. Милана Стојановића**

Заправо је Јован Велики налог и чин је да се организује први међународни сајам у Београду. Уз то, у складу са тадашњим временом, је било и стављено да учествује у сајму и домаћи индустријски производи, али и сајам на разните поље спектака: музички, позоришни, књижевни, научни и сл. Тако, у његовој одржавању, је

погодило да се сајам организује у Београду, а не у другим градовима, као што су Крагујевац, Ниш, Београд, Бар и други. Сада је и све учинено да се организује први међународни сајам у Београду, готово свакако у складу са тадашњим временом, али и сајам који ће имати искључиво домаћи карактер.

На јединијадничкој сајмишту по своме географском и саобраћајном положају, Београд је био најбољи изабранији град за организацију сајма. Краљевски Намесник, један од најважнијих гостајућих града, је јединијадничкој сајмишту подарио сајамаша и посветио је његовој организацији. Сајам је у складу са тадашњим временом, али и сајам који ће имати искључиво домаћи карактер.



Краљевски Намесник г. др. Стојановић са делегацијом г. Владом Илићем и гостима за време говора министра г. др. Брејановића

Благодат за осетљиву кожу!
ЕЛИДА САПУНИ

ЕЛИДА ЦВЕЋА САПУН

и мајсторски крем за кожу



Бонбона
и поступак Сада једини
избор

1 ГР. НА МАЛО 10. ДМ.
НА ВЕЛИКИ 12. ДМ.
БОЛ. САДА 10. ДМ.
КОД БАБОВИЋА.
БАСИНА 8 — БЕОГРАД
БИФА —



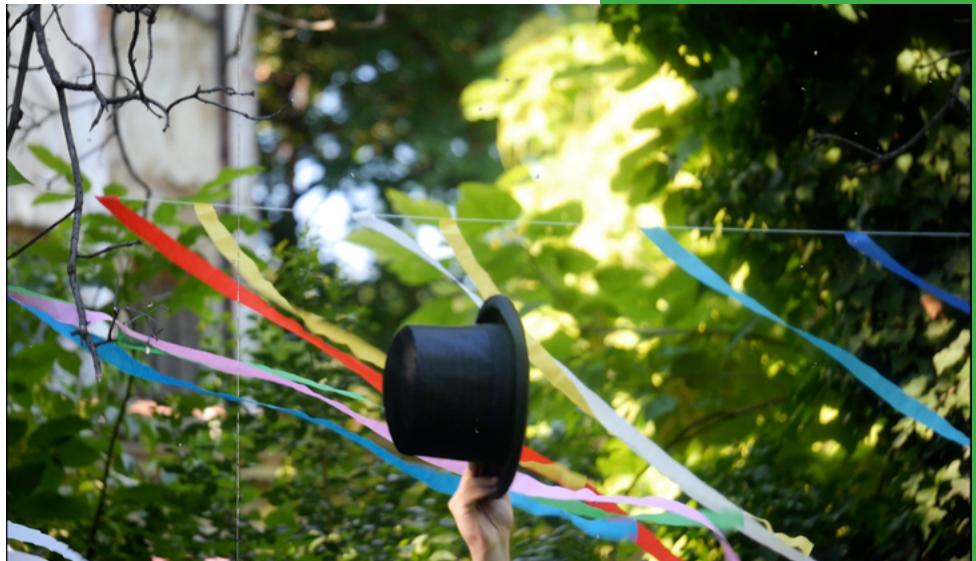
• Pažljivo pročitaj članak iz Politike od 12. septembra 1937. (str.5-7) i porazgovaraj sa nastavnikom u čemu je značaj otvaranja Beogradskog sajma za privredni i kulturni живот jugoslovenske države.

• Koristeći materijal iz Priručnika istraži koji su paviljoni postojali na Sajmu pre nego što je počeo Drugi svetski rat, koji su bili za vreme rata, a koji paviljoni postoje i danas.

Na Beogradskom sajmu, dva puta godišnje održavali su se međunarodni sajmovi, prolećni i jesenji međunarodni sajam. Sajam je privlačio pažnju običnih ljudi, koji su bili najbrojniji posetioci. Prvi Beogradski sajam, koji je održan od 11. do 21. septembra 1937, posetilo je oko 250.000 ljudi.

Na njemu je bilo 883 izlagača iz zemље i 17 iz inostranstva, koji su predstavili različite proizvode: automobile, poljoprivredne mašine, kućne aparate, tekstil, knjige, radio-aparate, nameštaj i drugo. Капије Sajma bile su otvorene tokom cele godine. Posetioci su imali mogućnost da tokom cele godine kupuju na trgovackim i zanatskim štandovima, ali i da vreme provedu u nekom od restorana, prisustvuju muzičkim koncertima, folklornim priredbama, modnim revijama, slikarskim izložbama, teniskim i bokserskim mečevima i dr.

Pozorišno-dramska radionica,
Otvaranje Beogradskog sajma,
Mateja Jovanović, Katarina Beković,
Nevena Mitrović



Video radionica, Sajmište
nekad i sad, intervencija u
javnom prostoru, grupni rad

Nakon napada Nemačke i njenih saveznika na Jugoslaviju i aprilskog bombardovanja Beograda 1941. zgrade na Beogradskom sajmu nisu pretrpele veća oštećenja. Stradali su prozori i krovovi zgrada. Jugoslavija je okupirana i podeljena između Nemačke i njenih saveznika. Beogradski sajam se nalazio na teritoriji novonastale Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Međutim, obala reke Save na hrvatskoj strani je ostala, najvećim delom, pod upravom nemačke vojne komande u Zemunu, kao i prazni paviljoni Sajma, koji su u decembru 1941. pretvoreni u sabirni logor.

Nemačka državna građevinska firma Tot (Todt) izvršila je adaptaciju paviljona za potrebe logora. Radnici, zaduženi za adaptaciju, njih oko 200, bili su Jevreji, koji su dovedeni iz logora Topovske šupe.



Latitude: 44.81272934867704

Longitude: 20.442922096812172



03

Jevrejski logor Zemun (1941-1942) i jugoslovenski paviljoni

Adaptacijom paviljona za potrebe logora, jugoslovenski paviljoni, nekada izložbenog prostora Beogradskog sajma postali su „mesta smrti“.



Radionica svetlosnih instalacija,
Živo sećanje, intervencija u javnom
prostoru, grupni rad

Jugoslovenski paviljon broj 1 bio je površine 2.100 m² i u njemu su bile smeštene jevrejske žene i deca. Kao i u drugim paviljonima i u ovom su se nalazili „boksovi“, drveni ležajevi, koji su retko imali slamu, koja se brzo punila vašima. Grejanje prvog paviljona na Sajmištu velikom ozidanom peći osposobljeno je, izgleda, tek posle 24. januara 1942, uoči dolaska Jevreja iz logora u Šapcu.

Na skoro svakom ležaju bilo je po dvoje pa i više zatočenika. Starijima nije bilo Iako da se popnu ili siđu sa ležajeva, pa je bilo slučajeva padova i preloma kostiju. U paviljonu je po celu noć gorelo jako električno osvetljenje. Život ljudi odvijao se, uglavnom, unutar paviljona. Izlazilo se, sem izuzetno, radi primanja hrane ili vršenja nužde. Ovakvi životni uslovi bili su skoro nepodnošljivi.

Svedočanstvo Tatjane Glezer

Kada smo stigli tamo bili su tamo već žene i deca, koji su stanovali u Jevrejskoj sinagogi. Mi smo dobili tako u sredini, mesto sa strane, bili su kao kreveti, onako tri, mi smo bili u sredini. Dobili smo slamu, bila je već tamo slama. Još nije bilo ništa organizirano. Oni su to sve na brzu ruku napravili. Mislim da je bilo tri do četiri toaleta gde se čuči za sve ove ljude, koji su bili tamo. Naša mama nas je prala tamo svakog dana. Donela je od kuće jedan veliki lavor tamo u sredini tog velikog tamo je bila jedna velika peć i svi su nas gledali kako nas pere... Sećam se da sam ponela neku knjigu sa bajkama, i to mi je prvo jako sam plakala, neko mi je to odmah drugi dan izvadio za toaletsku hartiju. To je bila velika tragedija u mom životu, zbog knjige. Posle tri dana sam imala vaške.



Foto: Tatjana Glezer,
Youtube printskein.
Sajmište: istorija jednog
logora, Svedočanstvo
Tatjane Glezer i Debore
Kabiljo Ostojić bivših
logorašica Jevrejskog
logora Sajmište



U početku sam osećala neku nelagodu, kao i konstantnu napetost zbog otkrivanja svakog događaja - istorijskog trenutka. Sajmište me je naučilo koliko je istorija važna, nateralo me je da mislim, razmišljam i istražujem, što mislim da je za nas, tinejdžere, najvažnije. Na Sajmištu sam upoznala razne ljude sa drugačijim stavovima i razmišljanjima. Sama lokacija Sajmišta je izuzetno zanimljiva i neobična, leva obala Save, a na desnoj je najekskluzivniji deo grada iliti Beograd na vodi. Videla sam ogroman kontrast života, a i samog Beograda.

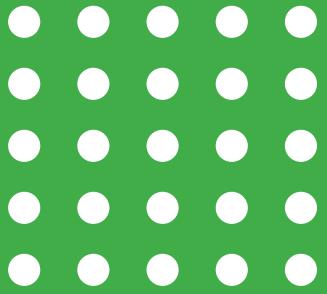
- Nevena Mitrović, učesnica projekta *Svetlost svitaca*

Pozorišno-dramska radionica,
Tatjana Glezer – Kupanje, Mateja
Jovanović, Katarina Beković,
Nevena Mitrović

U Jugoslovenskom paviljonu broj 2, koga je Hilda Dajč u svom *Trećem pismu* nazvala „Ciganski logor“, bili su smešteni žene i deca ubijenih Roma, koji su u logor došli bez ličnih stvari uporedo sa Jevrejima od 8. decembra 1941. U paviljonu Romi su se grupisali po porodicama i mestu stanovanja. Čergari su se odvojili u posebnu grupu, a vojvođanski Romi, inače bolje obučeni, držali su se odvojeno od ostalih. Oko 60 Roma umrlo je tokom zime, uglavnom od bolesti i hladnoće. Ostali su oslobođeni između januara i marta 1942, pošto su, preko prijatelja ili rođaka, uspeli da nabave dokaz da imaju stalno mesto boravka. Poslednja grupa Roma oslobođena je krajem aprila 1942. Prema podacima, koje je prikupila Državna komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača, oni su pušteni zato što su uspeli da dokažu da su njihovi preci nastanjeni u Beogradu pre 1850. U njihovom spasavanju ključnu



- Koristeći materijal iz Priručnika, opiši uslove života u logoru na osnovu svedočanstava zatočenika.



ulogu je imala sestra Matilda, Jevrejka čije prezime je nepoznato, a koja je bila određena za nadzor, pošto Romi u logoru nisu imali svoju samoupravu. Sestra Matilda je uspevala da nabavi potvrde, o njihovom stalnom boravku, kojima je dokazivala da se nije radilo o čergarima. Žene i deca u ovom paviljonu umrli su tokom zime zbog hladnoće, gladi i bolesti, ili su bili pogubljeni zajedno sa Jevrejima tokom proleća 1942. Uslovi u ovom paviljonu bili su najteži i najlošiji. Paviljon je prokišnjavao i bio je gotovo bez grejanja. Romska deca nisu dobijala ni dnevna sledovanja mleka, koja su obezbeđivana ostaloj deci u logoru.



Najjači utisak na mene su ostavila deca sa Starog sajmišta. Iako nemaju najbolje i najkvalitetnije uslove za život, za mnoge od njih Staro sajmište predstavlja ljubav i dom. Mnoga deca, ali i ljudi, ne cene ono što imaju dok ne izgube sve. Ova deca su bila veoma slatka i prijateljski nastrojena. Sa njima smo delili sve - od ručkova do nekih naših priča.

- Katarina Beković, učesnica projekta *Svetlost svitaca*

Video radionica, Prozor u prošlost, Matija Sabo Vojnić

Romima, zatočenim u logoru na Sajmištu, najteže od svega je padala glad. U romskom paviljonu nije bilo kuhinje, nego je spremljeno jelo donošeno iz logorske kuhinje i deljeno u samom paviljonu. Zatočeni Romi imali su samo jedan obrok dnevno. U 14 časova Jevreji su donosili ručak, a zatim bi ga redari podelili ostalim zatočenicima koji su, u koloni po dvoje, čekali da prime hrano. Zatočeni Romi bili su toliko iscrpljeni od gladi, i mršavi, da se preživeli sećaju kako su ličili na žive leševe.

Kada su poslednji Romi napustili ovaj paviljon, u njemu su smeštene zanatske radionice i magacin alata za rad u logoru i van njega. U radionicama su radili zatočenici različitih struka.

Organizovane su bravarska, stolarska, obućarska i krojačka radionica. Kao i u ostalim logorskim službama, i u zanatskim radionicama bili su uposleni Jevreji, iz grupe dovedene početkom januara 1942. iz logora *Topovske šupe*.

Između drugog i trećeg paviljona nalazili su se nužnici koji su bili pod vedrim nebom. Kada je formiran logor, nužnika je bilo malo, pa je iskopano novih dvanaest nužničkih jama. Zbog neregulisane kanalizacije i otvorenih nužnika u logoru je dolazilo do izlivanja fekalija, što je regulisano tako što su u logor dolazili kamioni gradske kanalizacije radi čišćenja fekalija, ili su sami zatočenici čistili nužničke jame.

Hilda Dajč, Treće pismo

Nado, zlatna moja,

Ovde je tako - ne znam kako da ga okarakterišem, jednom reći jedna velika štala za 5 000 i više ljudi, bez zida, bez ograda, sve u istoj odaji. Pojedinosti ovog čarobnog zamka sam opisala Mirjani pa mi se ne da da ponavljam. Dobijamo ili doručak ili večeru i to uz najpogrđnije reči - sreća još, čoveku prođe apetit pa nije gladan. Za ovih pet dana je bilo četiri puta kupusa. Inače je divno. Naročito u pogledu na naše susede - ciganski logor. Danas sam bila tamo i ošišala 15 vašljivaca i namazala ih. Međutim, mada sam posle ispekla ruke do laktova krezolom, ipak je posao nekoristan, jer kad završim sa drugom partijom, biće prva opet vašljiva.



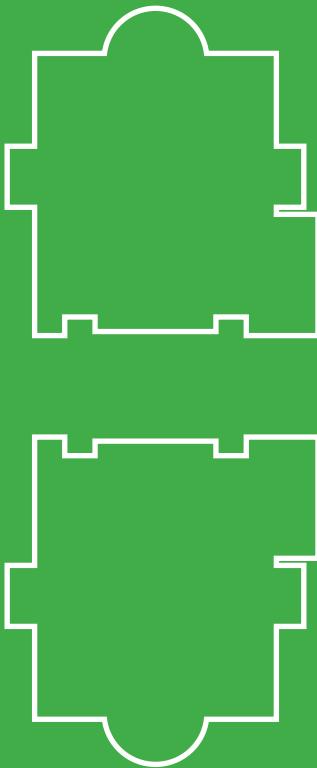
Moj performans Hilde Dajč mi je bio najteži za izvedbu, jer se ipak radilo o devojci mojih godina koja je ostavila sve da bi otišla u logor i pomagala drugima. Sve dok ga nisam izvela kako treba osećala sam strahopoštovanje, ali i počast.

- Katarina Beković, učesnica projekta *Svetlost svitaca*

Pozorišno-dramska radionica,
Spasićev paviljon – bolnica,
Mateja Jovanović, Katarina
Beković, Nevena Mitrović



Hilda Dajč je rođena 1922. u Beogradu u porodici aškenaskih Jevreja, mame Emil i oca Augusta. Imala je mlađeg brata Hansa. Hilda je studirala arhitekturu na Beogradskom univerzitetu kada je počeo Drugi svetski rat u Jugoslaviji. Kako je studiranje prekinuto, Hilda je postala medicinska sestra – volonterka u Jevrejskoj bolnici u Beogradu. Hildina porodica je bila pošteđena mnogih antisemitskih mera i zakona, kojima su u to vreme bili izloženi Jevreji u Beogradu zato što je njen otac bio u Predstavničkom telu Jevrejske zajednice u Beogradu, koja je osnovana od strane nacista. U decembra 1941. Hilda se, protivno željama svoje porodice, dobrovoljno prijavila da ode u logor Sajmište i nastavi da vrši dužnosti medicinske sestre. Ubijena je u gasnom kamionu. Iza Hilde su ostala četiri pisma, koje je napisala u logoru u periodu od decembra 1941. do maja 1942. Prva tri pisma Hilde Dajč nalaze se u Jevrejskom istorijskom muzeju, u Beogradu, dok se četvrto pismo nalazi u Istorijском arhivu Beograda.



Jugoslovenski paviljon broj 3 bio je najveća zgrada nekadašnjeg Sajmišta, površine 5.100 m². Uz njega su jedan nasuprot drugom bila dva para istih paviljona (1. i 2, 4. i 5). Krov ovog paviljona je oštećen tokom aprilskog bombardovanja 1941. Paviljon, koji je pre rata služio kao izložbeni prostor Francuske i Holandije, primio je prvu grupu zatočenika Jevreja, pretežno žena i dece, u decembru 1941. Kako je bio najveći paviljon, tako je u njemu u jednom trenutku bilo smešteno oko 5.000 zatočenika. Međutim, sanacija krova i prozora je bila loša, te je propuštao kišu, sneg i vетар. Paviljon su zagrevale četiri zidne peći, ali one su slabo ložene, a njihova toplina nije se osećala već na nekoliko koraka od peći. Logoru su drva isporučivana u malim količinama, bila su vlažna, pa i potpuno neupotrebljiva. Ovaj paviljon je služio za umivanje i kupanje zatočenika, ali i sušenje veša, zbog čega je vazduh u paviljonu bio veoma vlažan i nezdrav. U paviljonu su se nalazile dve česme. Tokom vazdušnog napada savezničkih aviona na Beograd 17. aprila 1944, jugoslovenski paviljon broj 3 direktno je pogodjen i skoro potpuno uništen.

Između trećeg i četvrtog paviljona vršena su pogubljenja ljudi na otvorenom.



- Na koji način su Romi spasavani iz logora? Ko je imao ključnu ulogu u tome?
- Koji od Jugoslovenskih paviljona je potpuno uništen tokom savezničkog bombardovanja 1944. godine?
- Istraži da li je u mestu u kom živiš bilo pripadnika Jevrejskog i Romskog naroda, koji su bili zatočeni u logoru Sajmište tokom Drugog svetskog rata.



U Jugoslovenskom paviljonu broj 4, koji je bio površine 1.620 m², bila je smeštena kuhinja i magacin hrane u vreme kada je Sajmište bio jevrejski i prihvatski logor. Za distribuciju hrane bila je zadužena kolaboracionistička vlast u Beogradu, koja Sajmište nije uvrstila na listu prioriteta. Isporuке hrane logoru bile su nedovoljne, lošeg kvaliteta i često su kasnile. Gradska uprava je 3. februara 1942. objavila da se „isporuka hrane jevrejskom logoru može vršiti tek pošto se zadovolje potrebe svih ostalih stanovnika“. Kao dnevno sledovanje zatočenici su imali vodu, slab čaj, bajatu čorbu od kupusa ili krompira i mali komad suvog kukuruznog hleba. Jelo se kuvalo u velikim ozidanim kazanima i obroci su se delili u velikoj hali — trpezariji u kojoj su se nalazile drvene klupe i stolovi za obedovanje zatočenika. Po pravilu, posle postrojavanja za obed, po određenom redosledu, na čelu sa komandirima četa i radnih grupa, zatočenici su ulazili u trpezariju i primali hranu, koju su morali što pre da pojedu i ustupe mesto drugima. U vreme kada je u logoru bilo više hiljada zatočenika, kazani su se iznosili i hrana se delila napolju.



U performansu „U senci gladnih“, senkama i pokretima pokušavam da prenesem emocije ovog mesta na različite odraze koji liče na hranu. Budući da je italijanski paviljon bio skladište za hranu u periodu Drugog svetskog rata, a da je to malo poznato, htela sam da, bar, na neki simboličan način obeležim tu činjenicu. Performans predstavlja skup pokreta, emocija i umetničke akcije, a njegovu suštinu različiti pogledi mogu da vide i razumeju drugačije.

- Ljubica Dragojlov, učesnica projekta Svetlost svitaca

Radionica performansa, U senci gladnih, Ljubica Dragojlov

Sajmište Istorija jednog logora

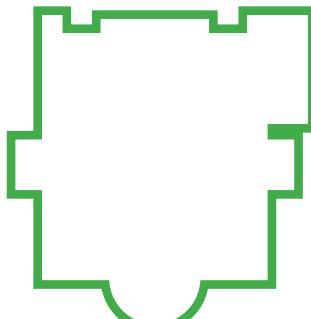
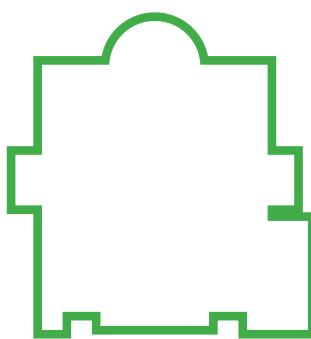
U jednom paviljonu su bili kazani. Skroz, čitav red, kazan do kazana. I tu su kuhale naše žene. Ono što im oni donesu. Vrlo često je bilo, nestane. Rane nestalo, nema, nema... Imali smo neku vodu sa kostima i kupusom. Ujutru jedan komad hleb mislim, sa nekom tekućinom, neću da kažem sa kafom i čajem. Meni je jako prijalo jer ja sam mrzela da jedem, ali posle nekoliko dana sam bila jako gladna....Jedna kriška hleba se dobijala. Ako je bio kukuruzni hleb, onda je bio ovako, kao jedna šibica, uglavnom...

Svedočanstvo Debore Kabiljo Ostojić bivše logorašice logora Sajmište

Jugoslovenski paviljon br. 5 se prostirao na 1.620 m², bio je ograđen žicom i na taj način odvojen od drugih paviljona. U njemu su bili smešteni jevrejski muškarci dovedeni iz Topovskih šupa. Kada je Beogradsko sajmište u maju 1942. postao prihvatni logor za zarobljene pripadnike Narodnooslobodilačkog pokreta i za muškarce iz ustaničkih područja, zatočenici su smeštani u ovaj paviljon. U ovom paviljonu bili su smešteni Romi u julu 1942, njih oko 100, koji su dovedeni iz Novog Pazara ili Kosovske Mitrovice. Oni su posle zatočeništva od mesec dana, upućeni u do sada nepoznatom pravcu.



- Koji su bili najčešći uzroci smrti logoraša?
- Koristeći materijal iz Priručnika napiši esej o ishrani, higijeni i zdravstvenoj zaštiti zatočenika logora Sajmište.





Latitude: 44.81272663421416

Longitude: 20.44227340842079



Centralna kula

U centralnoj kuli bila je smeštena jevrejska Uprava logora. Nacističke snage su naime, unutrašnju organizaciju logora poverili samim Jevrejima, kao što je to bio slučaj u svim nacističkim logorima. Na osnovu strogih pravila utvrđenih od strane nacističkih vlasti, jevrejska uprava je vodila računa o broju zatočenika, smrtnim slučajevima, potrebama u hrani, lekovima i drugim stvarima, kao i o održavanju reda. Po raspoloživim podacima, upravu su sačinjavali ti isti Jevreji, koji su činili



jevrejsku upravu u logoru *Topovske šupe*, odakle su i dovedeni. U centralnoj kuli uprava je imala na raspolaganju prostorije za pisarnicu, knjigovodstvo i (možda) kartoteku. Pored „komandanta logora“, „upravnika“ i drugih službenika, upravu su činili takozvani blok-komandanti i „lagerpolicajci“ koji su imali zadatku da organizuju redarsku službu u paviljonima, da se staraju o održavanju discipline i da drže zatočenice dalje od ograde. Upravi su bile podređene i druge službe kao kuhinja i magacin hrane. Tokom postojanja prihvavnog logora, od maja 1942. godine, u centralnoj kuli bila je smeštena nemačka komanda logora. Međutim, zbog čestih epidemija zaraznih bolesti krajem jula, premeštena je u manju, zgradu bivše uprave Beogradskog sajma, na samom ulazu u logor. U centralnoj kuli ostala je kartoteka zatočenika.

Odmah nakon kraja rata, dok su veliki jugoslovenski paviljoni definitivno srušeni, centralna kula je renovirana. U njoj su mesto našli organizatori radnih akcija, koje su dovele do početka izgradnje Novog Beograda. Prostorije na prizemlju kule zauzimao je informativno-propagandni centar, u okviru kojeg je radio i list *Novi Beograd*, posvećen izgradnji Novog Beograda. Centralna kula, Čehoslovački, Turski i Italijanski paviljoni dodeljeni su Udruženju likovnih umetnika Srbije 1952. Umetnici su u centralnoj kuli živeli i stvarali sve do 2015, kada su raseljeni nakon najave gradskih vlasti da će se kula rekonstruisati za potrebe memorijalnog centra. Kula je danas zapuštena, ulazna vrata su zazidana, a u okolnim prostorijama žive siromašne porodice u veoma teškim uslovima.



- Poseti lokaciju Staro sajmište i fotografiši Centralnu kulu. Koristeći materijal iz Priručnika i materijal koji je snimljen na lokaciji napravi foto reportažu Centralne kule.
- Pripremiti prezentaciju i predstaviti drugim učenicima. Nakon prezentacije zamoliti prisutne da napišu odgovor na pitanje: U kojoj meri nebriga prema mestu sećanja svedoči o društvu u kom živimo? Šta najviše utiče na takav odnos prema mestu sećanja? Zajednička diskusija.

Centralna kula, 2021.
godina, Svetlost svitaca





Latitude: 44.813991308174224

Longitude: 20.44245636479726



Spasićev paviljon

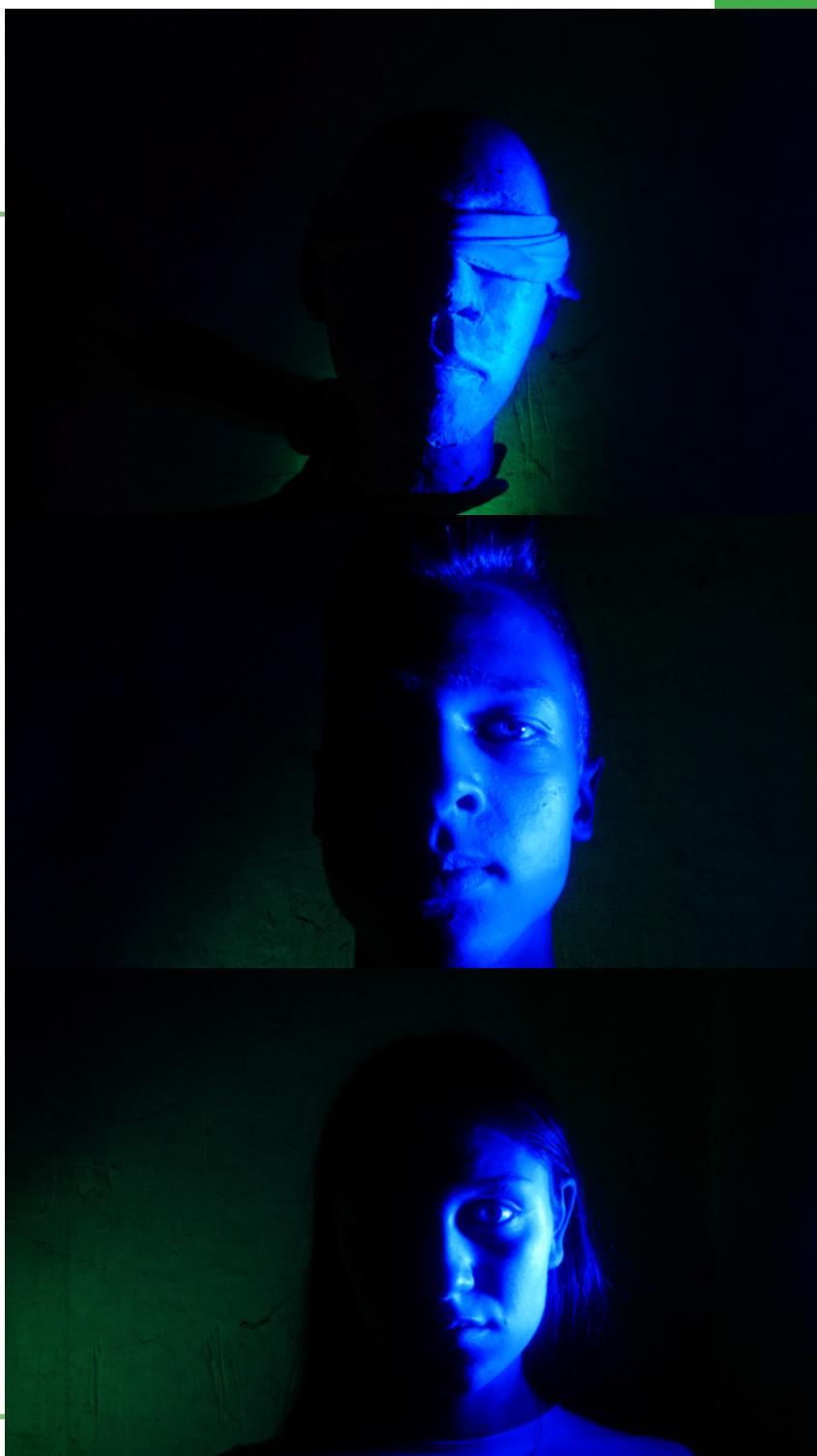
Nikola Spasić je bio veletrgovac, dobrovor i zadužbinar, koji je imovinu „zaveštao svome narodu da se od njenih prihoda podignu bolnice i unapređuje narodna privreda“. Nakon smrti dobrovora osnovana je Zadužbina Nikole Spasića ukazom kralja Aleksandra Karađorđevića 1922. Kada je 11. septembra 1937. otvoren Beogradski sajam, u svojoj prvoj fazi otvoren je i Spasićev paviljon, koji je finansirala Zadužbina Nikole Spasića, po projektu Aleksandra Sekulovića. Objekat je bio površine 1.320 m², kružne osnove sa naglašenim ulaznim delom pravougaone osnove. Pored klasičnih izložbenih prostorija ovaj paviljon je imao i galeriju. Do 1941. u Spasićevom paviljonu su priređivane redovne prolećne i jesenje izložbe različitog sadržaja: automobila, aeronautike, zanatstva, tekstila, obuće.



Kada je Beogradski sajam postao logor *Judenlager Semlin* (Jevrejski logor Zemun), u paviljon Nikole Spasića smeštena je logorska bolnica sa improvizovanom zubnom ordinacijom i apotekom. Dovođenjem prvih zatočenika u logor organizovana

je medicinska pomoć. Bolnica nije bila osposobljena za ozbiljnije medicinske intervencije. Bolničko osoblje su bili zatvorenici – lekari i medicinsko osoblje koji su spavali u bolnici. U logorskoj bolnici radio je „lekar logora“ doktor Moša Alkalaj, dobrovoljna bolničarka Hilda Dajč, zatim jedna medicinska sestra, jedna apotekarka i zubar Aušpic, čija imena nisu poznata. U prizemlju bolnice bili su smešteni bolesnički kreveti – oko stotinu, a na galeriji oko pedeset kreveta. Teži bolesnici nisu lečeni u bolnici na Sajmištu, već su upućivani u Bolnicu jevrejske zajednice u Beogradu (Jevrejsku bolnicu) sa dozvolom komande logora. U logorskoj bolnici, pri kraju postojanja Jevrejskog logora Zemun, organizovane su i specijalizovane ambulante. Postojale su ušna, a verovatno i očna ambulanta. Kada je Jevrejski

Radionica svetlosnih instalacija, Živo sećanje, serija portreta



logor Zemun prestao da postoji, paviljon Zadužbine Nikole Spasića je 11. maja 1942. primio nove bolesnike, sada zatočenike Prihvavnog logora Zemun (*Anhaltelager Semlin*).

I dalje su u prizemlju i na galeriji paviljona bili bolesnički kreveti, koji su imali duševe i prekrivače. U središnjem delu hola bilo je nekoliko improvizovanih ambulanti, napravljenih od dasaka. Lekari su spavali u posebnoj sobici uz hodnik, a kraj ulaza u paviljon, s jedne strane, bila je apoteka sa sobicom za apotekara, dok je, s druge, bila zubarska ordinacija. Spolja, uz samu zgradu, bila je manja drvena baraka, koja je služila kao mrtvačnica. Glavni lekar u logoru od 16. jula 1942. do kraja maja 1944. bio je doktor Dragomir Stevanović. Osim pružanja najosnovnije medicinske pomoći obolelim zatočenicima, zadatak stalnog osoblja bolnice bio je i da se stara o higijeni u logoru: učestvovali su u prijemu novih zatočenika, dezinfikovali su prostorije, a svakodnevno su obilazili logor radi kontrole higijenskih uslova. I pored svih napora bolničkog osoblja da pomognu zatočenicima, to uglavnom nije bilo u njihovojo moći jer su uzroci ogromne smrtnosti zatočenika bili glad, tortura, ubistva.

Spasićev paviljon, 2021. godina, Svetlost svitaca



- Kakva je bila namena Spasićevog paviljona tokom Drugog svetskog rata?
- Koristeći material iz Priručnika istraži kakva je sudbina bila Spasićevog paviljona nakon Drugog svetskog rata.

Devojčica koja je rođena u nacističkom logoru na Sajmištu

Ester Bajer Albahari rođena je 31. januara 1942. godine u nacističkom logoru Sajmište u Beogradu. Njeni roditelji su bili Ester Albahari, sefardska Jevrejka i Aleksandar Bajer, koji je bio protestant iz Nemačke. Njena mama Ester Albahari, koja je bila trudna, nije mogla da prihvati činjenicu da su joj roditelji i drugi članovi porodice zatvoreni, pa se dobровoljno prijavila i odvedena je u logor Sajmište gde se i porodila. Rođena je devojčica u sedmom mesecu sa 900 grama težine. Sticajem okolnosti, izvan logorskih žica izneo ju je u platnenoj torbi rođeni stric Dragoljub Petković koji je u logoru radio kao medicinsko osoblje. Odveli su je u Gradski dečiji dom (Zvečanska) gde je dobila ime Olga, pošto su nacisti stalno proveravali da li u domu ima skrivene jevrejske dece. U Domu je provela tri godine i sačekala je kraj rata. Par dana nakon što je beba Olgica prošvercovana iz logora – njena mama je ubijena u gasnom kamionu. Malu Olgu je nakon rata preuzeo deda sa očeve strane, kapetan rečnog broda Vilim Bajer koji je učestvovao u spašavanju Jevreja iz „Kladovskog transporta“. U znak sećanja na majku kasnije je promenila ime u Ester, a zadržala prezime Bajer, u znak zahvalnosti, po dedi koji ju je podigao.



Najjači utisak na mene su ostavili paviljoni, koji svaki za sebe priča neku drugačiju priču. Pored toga, razgovor sa Ester Bajer koja nam je otkrila mnogo stvari o svom životu i samom Sajmištu. Neke njene rečenice će zauvek pamtitи.

- Ljubica Dragojlov učesnica projekta
Svetlost svitaca

Intervju sa Ester Bajer govori o želji za životom i o tome da se ne predajemo ni u najtežim trenucima, već da se nadamo i trudimo za našu svetu budućnost!

- Tara Dragojević, učesnica projekta
Svetlost svitaca

Ester Bajer Albahari, tokom intervjuja sa polaznicima projekta Svetlost svitaca. Intervju vodila Tara Dragojević.



Latitude: 44.81377579572393

Longitude: 20.442652281299292



Turski paviljon

„A propos, pre neki dan smo uređivali leševe, bilo ih je 27, u Turskom paviljonu, i to sve u front.“

- Hilda Dajč, Četvrti pismo.

Turski paviljon izgrađen je u drugoj fazi izgradnje Beogradskog sajma, tokom 1938. godine. Smešten između Spasićevog i Rumunskog paviljona, on je za vreme postojanja logora za Jevreje imao posebnu funkciju. U njemu su se naime nalazili tuševi, deset ukupno za preko 6.000 zatočenika. Po raspoloživim dokumentima, zatočenicima je bilo dozvoljeno da se tuširaju samo kad su imali vaške. Drugim rečima, higijena nije uopšte postojala, naročito ako se uzme u obzir da je pored deset tuševa bilo ukupno dvanaest nužnika i tek nekoliko česmi, smeštenih između drugog i trećeg paviljona.



Turski paviljon, 2021. godina, Svetlost svitaca



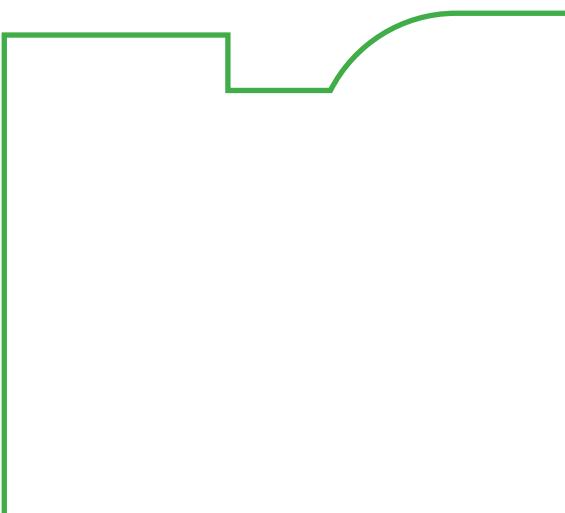
Inspirisao nas je absurd namene ovog prostora kroz istoriju, od njegovog nastanka (kao sajma) do današnjih dana (nelegalnog stambenog prostora i neuređenih zelenih površina). Bila nam je interesantna činjenica da je na ovom mestu ispričan toliki broj različitih priča, koje su nam dale smer za postavku rada.

- Mateja Jovanović, učesnik projekta Svetlost svitaca

Ispred Turskog paviljona,
pozorišno-dramska radionica,
Kupanje, Katarina Beković,
Mateja Jovanović, Nevena
Mitrović

Turski paviljon, međutim, služio je istovremeno i kao mrtvačnica. U njemu su privremeno držani leševi umrlih zatočenika, pre nego što su ih drugi zatočenici prebacili na drugu obalu Save. Tu je dolazio kamion i odvodio ih je na gradsko groblje, pred očima drugih Beograđana.

Turski paviljon je u talasu privatizacija zgrada nekadašnjeg Beogradskog sajma prodat. Danas se na tom mestu nalazi restoran.





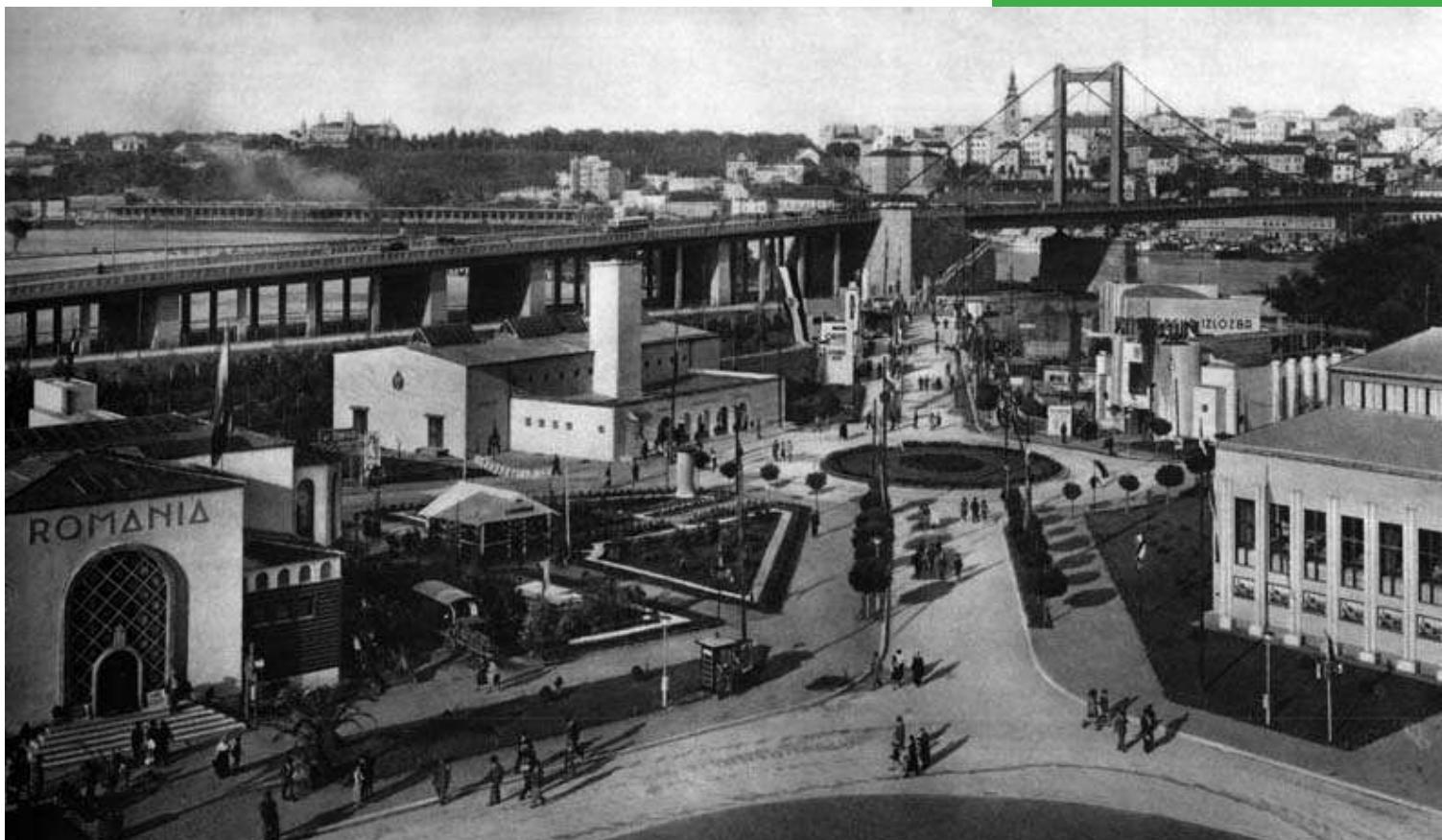
Latitude: 44.81393034693525

Longitude: 20.44349870735917



Prihvati logor Zemun (Anhaltelager Semlin) 1942-1944 i Mađarski paviljon

Zgrada, poznata kao Mađarski paviljon, vezuje se u istoriografiji uglavnom za postojanje prihvavnog logora (*Anhaltelager Semlin*) 1942-1944. Ona, naime, nije imala posebnu funkciju dok su Jevreji bili zatočeni u logoru, međutim postala je simbol smrti dok su se u logoru nalazili zatočeni prinudni radnici.



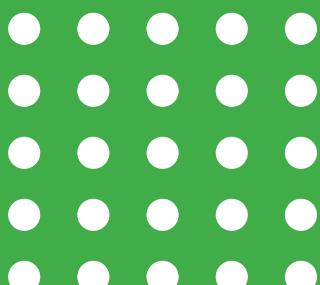
U letu 1942. godine nakon izbijanje epidemije dizenterije, prostorije bolnice nisu mogle više da prime bolesnike. Lekari su zato zatražili, i dobili, od nemačke komande dozvolu da upotrebe i Mađarski paviljon kao pomoćnu zgradu za smeštaj bolesnika. U septembru, te iste godine, u trenutku kada je paviljon bio

pun bolesnika, nemački stražari i logorski policajci upali su u njega i pobili sve. Nakon toga, paviljon je korišćen isključivo za vršenje egzekucija i postao poznat među samim zatočenicima kao „paviljon smrti“. Činjenica da su egzekucije vršili uglavnom logorski policajci govori o samoj organizaciji, koja je postojala unutar prihvatanog logora. Upravo, kao i u vreme dok je logor bio namenjen Jevrejima,



unutrašnja organizacija poverena je samim zatočenicima. Međutim, sada su posebno nagrađivani oni koji su pokazivali najveću surovost prema ostalima. Neki od njih su ostali zapamćeni među preživelima upravo zbog svoje svireposti. Bili su naoružani drvenim palicama i njima batinali do smrti zatočenike. Oni koji su učestvovali u ubijanjima u Mađarskom paviljonu bili su poznati kao „dvoporcijaši“ jer su od nemačkih vlasti dobijali duplu porciju hrane. Mađarski paviljon je nakon Drugog svetskog rata korišćen za potrebe akcije izgradnje Novog Beograda. Tokom pedesetih godina njegov izgled se delimično promenio nakon požara, koji ga je ozbiljno oštetio. Zajedno sa drugim manjim zgradama, koje su izgrađene nakon Drugog svetskog rata, Mađarski paviljon je tih godina dodeljen siromašnim porodicama, kao socijalni smeštaj.

Pozorišno-dramska radionica,
Mađarski paviljon – palice,
Mateja Jovanović, Katarina
Beković, Nevena Mitrović, Adem
Tutić, Uglješa Surdučki, Tara
Dragojević, Helena Sekulić,
Marko Perunović





Latitude: 44.813603419658364

Longitude: 20.442082844489885



Čehoslovački paviljon

O Čehoslovačkom paviljonu još uvek se ne zna mnogo. Od 1939. godine odnosno nakon nemačke aneksije Bohemije, Čehoslovački paviljon menja ime u paviljon Češkog-moravskog protektorata. Februara 1942. godine po rečima istoričara Milana Koljanina očekivalo se da će i Jevrejska bolnica, koja se još uvek nalazila na Dorćolu, biti preseljena u logor. Zbog toga je počelo osposobljavanje Čehoslovačkog paviljona. Medicinsko osoblje Jevrejske bolnice, međutim, nije nikad stiglo u logor, jer je ubijeno već u martu te godine. Prema sećanju Mihaila Berberijana, koji je stigao u logor sa prvim grupama srpskih zatočenika u proleće 1942., Čehoslovački paviljon je u tom periodu korišćen za skladištenje odeće ubijenih Jevreja.



- Poseti lokaciju Staro sajmište. Koristeći mapu iz Priručnika pronađi na lokaciji mesto gde su se nekada nalazili turski, mađarski, čehoslovački paviljoni. Fotografiši na lokaciji, napravi foto reportazu kojom ćeš pokazati izgled paviljona od nastanka do vremena snimanja. Prezentuj istraživački rad odeljenju.
- Sa nastavnikom osmisli pitanja kojim ćeš otvoriti diskusiju na temu odnosa društva danas prema mestu sećanja iz prošlosti i da li/koliko obrazovanje utiče na takav odnos.

Ispred Čehoslovačkog paviljona danas. Pozorišno-dramska radionica, Glava je centar sveta - dijalog sa skulpturama vajara Tomislava Todorovića, grupni rad

Pokretna gasna komora (dušegupka)



Pokretna gasna komora je bilo monstruozno vozilo (kamion) za ubijanje ljudi pomoću gasa, koje su izumeli nacisti kao metod za „konačno rešenje jevrejskog pitanja“. Ovaj model ubijanja ljudi nacisti su prvi put upotrebili u tzv. programu „Eutanazija“, kada je na teritoriji Rajha ubijeno hiljade invalida i mentalno obolelih ljudi, kao i nad sovjetskim ratnim zarobljenicima u logoru Helmno (*Chelmno*) u Poljskoj. Bio je to običan kamion marke *Saurer* u kome su žrtve bile smeštene u putničkom delu visokom 1,7 metara i dugom 5,8 metara, koji se hermetički zatvarao. Na podu se nalazio mali, kružni otvor, povezan crevom sa izduvnim cevima motora kamiona, kroz koji je ispuštan čist ugljen-monoksid (CO₂) tokom vožnje. U kamion je moglo da stane do 100 žrtava i bilo je potrebno između deset i petnaest minuta da se ljudi ubiju. Kada bi se ljudi ukrcali, stražari bi zatvorili vrata i kamion bi krenuo. U jednom trenutku kamion bi se zaustavio i jedan od vozača bi povezao izduvnu cev motora sa otvorom na dnu šasije u koju bi, odmah posle stavljanja motora u pogon, počeo da ulazi otrovni izduvni gas, gušeći hermetički zatvorene žrtve.



Odluka o uništenju svih preostalih Jevreja u okupiranoj Srbiji doneta je u središtu nemačke RSHA u Berlinu, po svemu sudeći, tokom prve polovine marta 1942. U tu svrhu u Srbiju je dopremljen pokretni gasni kamion koji će dobiti naziv dušegupka. Sa njim je stigla i posebna komanda iz Berlina koju su činili dva SS podoficira, Vilhelm Gec i Ervin Majer (Wilhelm Götz i Erwin Meyer). Njihov zadatak je bio ubijanje svih preostalih Jevreja u Jevrejskom logoru *Zemun*.



- Koristi mapu logora Staro sajmište i raspored paviljona.
- Na lokaciji, pronađi istorijske građevine koje su postojale i koje su koršćene u vreme postojanja logora. Istraži gde je bio ulaz u logor, i kojim putem je do logora stizao gasni kamion – dušegupka.
- Uz pomoć nastavnika pokušaj da rekonstruišeš put dušegupke od logora na Sajmištu do stratišta u Jajincima.

U početku, Gestapo je koristio manje kamione, ali beogradski „zaurer“ je pripadao drugoj seriji, usavršenijoj: u njih je, naime, prema izjavama svedoka, moglo da stane i svih sto ljudi. Na osnovu tog podatka može se izvesti jednostavna računica i utvrditi da je za prevoz pet hiljada duša bilo neophodno napraviti najmanje pedeset vožnji. U tim vožnjama, duše su doista postajale duše, ali ne više u ljudskom obličju. Gec i Majer su bez sumnje znali šta se događa u stražnjem delu, ali izvesno je da to ne bi nikada tako opisali. Ljudi koje oni voze uopšte nemaju dušu, pa to je bar dobro poznato! Oni nisu ništa drugo do buđ na licu sveta! I tako, iz dana u dan, oni ponavljaju svoj uhodani postupak. Prvo Gec, ili Majer, doveze kamion do ulaza u logor, a onda Majer, ili Gec, otvara prostrani stražnji deo. Uredno i mirno, logoraši ulaze u kamion, žene, deca, poneki starac. Prethodno su ostavili svoje stvari u drugi kamion, parkiran u krugu logora. Uvereni su da je napokon došao trenutak Gec i Majer 11 transporta u Rumuniju, premda se priča i o Poljskoj, ali kao da je to važno, važno je da odlaze sa ovog užasnog mesta, ma kuda da odu, od ovoga ne može da bude gore, i izraz olakšanja senči im lica.

David Albahari, *Gec i Majer*, Beograd 2008. str. 7

Međutim, osim na Sajmištu, i u Beogradu je bilo 700 do 800 Jevreja u bolnici Jevrejske zajednice (u ulici Visokog Stevana, na Dorćolu). Bili su to lekari i drugo medicinsko osoblje, članovi njihovih porodica, 400 do 500 bolesnih zatočenika logora na Sajmištu, kao i bolesnici i osoblje iz druge bolničke zgrade koja se nalazila u prostorijama bivšeg Jevrejskog kulturnog društva „Oneg Šabat“. Upravo oni će biti prve žrtve kamiona smrti u periodu između 19. i 22. marta 1942. Svi su ubijeni trovanjem ugljen-monoksidom na putu kroz Beograd do gubilišta u Jajincima, gde su njihova tela zakopavali zatvorenici logora Banjica. Zatvorenicima, koji su vršili posao grobara, bilo je obećano da će po okončanju akcije biti upućeni na rad u Norvešku. Međutim, kada je početkom maja 1942. akcija bila završena, oni su radi očuvanja tajnosti streljani.



Pozorišno-dramska radionica,
Gec i/ili Majer?, Mateja Jovanović,
Katarina Beković, Nevena
Mitrović, Uglješa Surdučki, Tara
Dragojević, Helena Sekulić,
Marko Perunović

Ubijanje ljudi u logoru na Sajmištu pokretnim gasnim kamionom (*dušegupkom*) započela je nakon likvidacije ljudi iz Jevrejske bolnice, najverovatnije početkom aprila, i trajala je do 10. maja 1942. Iako je logor bio na teritoriji NDH, tokom izvođenja operacije kamioni iz logora nisu nijednom bili zaustavljeni. Kako bi akcija ubijanja ljudi prošla nesmetano, posebna komanda u logoru je prikrivala pravi cilj transporta i zatvorenicima je saopštavano da će biti prebačeni u Rumuniju ili u Poljsku. Koliko su bili uverljivi u tome govori činjenica da su se ljudi dobrovoljno javljali i da su nacisti sastavljeni spiskove za transport.



- Opiši na koji način su nacisti sprovodili egzekucije zatočenika u logoru.
- Objasni zašto su nacisti smatrali da je „konačno rešenje jevrejskog pitanja“ u okupiranoj Srbiji rešeno.



Na svetlosnoj radionici, na samom početku, dobili smo priliku da se upoznamo sa razvojem svetala, kao i funkcionalisanju istih, slaganju boja. Osmisljavali smo kako bi mogli da postavimo svetla i skicirali na papiru.

Zatim smo prešli na rad sa svetlima. Reflektori, projektori, „bebica“... su bili naš glavni alat. Radili smo uglavnom noću, i dobili smo priliku da se upoznamo sa svetlima, i moći istih, jer efekte koje daju su nešto fenomenalno. Uklapali smo svetla raznih boja, igrali smo se sa senkama, osvetljavanjem elemenata u prostoru, koji smo želeli da istaknemo, sve u cilju da prikažemo i otkrijemo prostor i uklopimo u istoriju tog mesta.

Boje i svetla su veoma dobar pokazatelj osećanja.

- Uglješa Surdučki, učesnik projekta *Svetlost svitaca*

Radionica svetlosnih instalacija,
Porodica, Uglješa Surdučki, Lazar
Kručićanin, Marko Perunović

Kamion sa zatočenicima išao je preko pontonskog mosta na Savi, gde bi im se pridružio putnički automobil sa komandantom logora i stražom. Po prelasku u Beograd kamion bi se zaustavio, jedan od vozača bi izašao, spojio bi izduvnu cev motora i unutrašnjost kamiona, zatim bi gasni kamion i komandantov automobil krenuli put Jajinaca. Odmah po dolasku na stratište u Jajincima, počelo bi zakopavanje pogušenih žrtava u već iskopanim rakama.

Pokretna gasna komora bila je jedna u nizu nacističkih metoda masovnog ubijanja ljudi. Smatra se da je u periodu od kraja 1941. i tokom 1942. u gasnim kamionima ubijeno oko 100.000 Jevreja na područjima okupirane Jugoslavije, Poljske i Sovjetskog Saveza. U Jevrejskom logoru Zemun ubijeno je oko 5.200 ljudi, čime je „konačno rešenje jevrejskog pitanja“ u okupiranoj Srbiji okončano.

Olga Alkalaj (Beograd, 23. novembar 1907 - Beograd, mart 1942), advokat, aktivistkinja Ženskog pokreta, aktivna članica KPJ. Kao studentkinja, 1923. postala je članica Komunističke partije Jugoslavije (KPJ) i bila je jedna od najaktivnijih članica. Po okupaciji Jugoslavije nastavila je sa ilegalnim radom pod imenom Sofija Aleksić, kućna pomoćnica u stanu Zorice Veljković. Učestvovala je u organizovanju spašavanja uhapšenih komunista, koji su bili na lečenju u zatvorskoj bolnici u Vidinskoj ulici u Beogradu. Uhapšena je krajem oktobra 1941. u stanu Zorice Veljković, gde se krila. Saslušana je u Odeljenju specijalne policije 6. decembra 1941. i istog dana prebačena u logor Banjica. U logoru je podvrgnuta mučenju odakle je odvedena 9. decembra 1941. u logor Sajmište. Zbog lošeg fizičkog stanja sprovedena u Jevrejsku bolnicu. U martu 1942. Ugušena je otrovnim gasom u pokretnoj gasnoj komori.

Video radionica, fotografija Olge Alkalaj na fasadi Centralne kule, video rad, grupni rad



Pažljivo pročitaj priložena dokumenta i odgovori na pitanja.

- Koji su razlozi zbog čega je Olga Alkalaj živila ilegalno i pod lažnim imenom?
- Olga Alkalaj je bila zatočenica logora Banjica. Istraži istoriju Banjičkog logora. Poseti sa razredom Muzej Banjičkog logora u Beogradu.



Otisci, intervencija u javnom prostoru, grupni rad

Prijava smrti Olge Alkalaj, Prijavu
je podneo njen otac Jakov Alkalaj,
31. januar 1950. ИАБ-1006-К33

Olga Alkalaj - dosije Specijalne
policije, 24-29. oktobar 1942.
IAB-1-SP-IV-191/9-K429/36



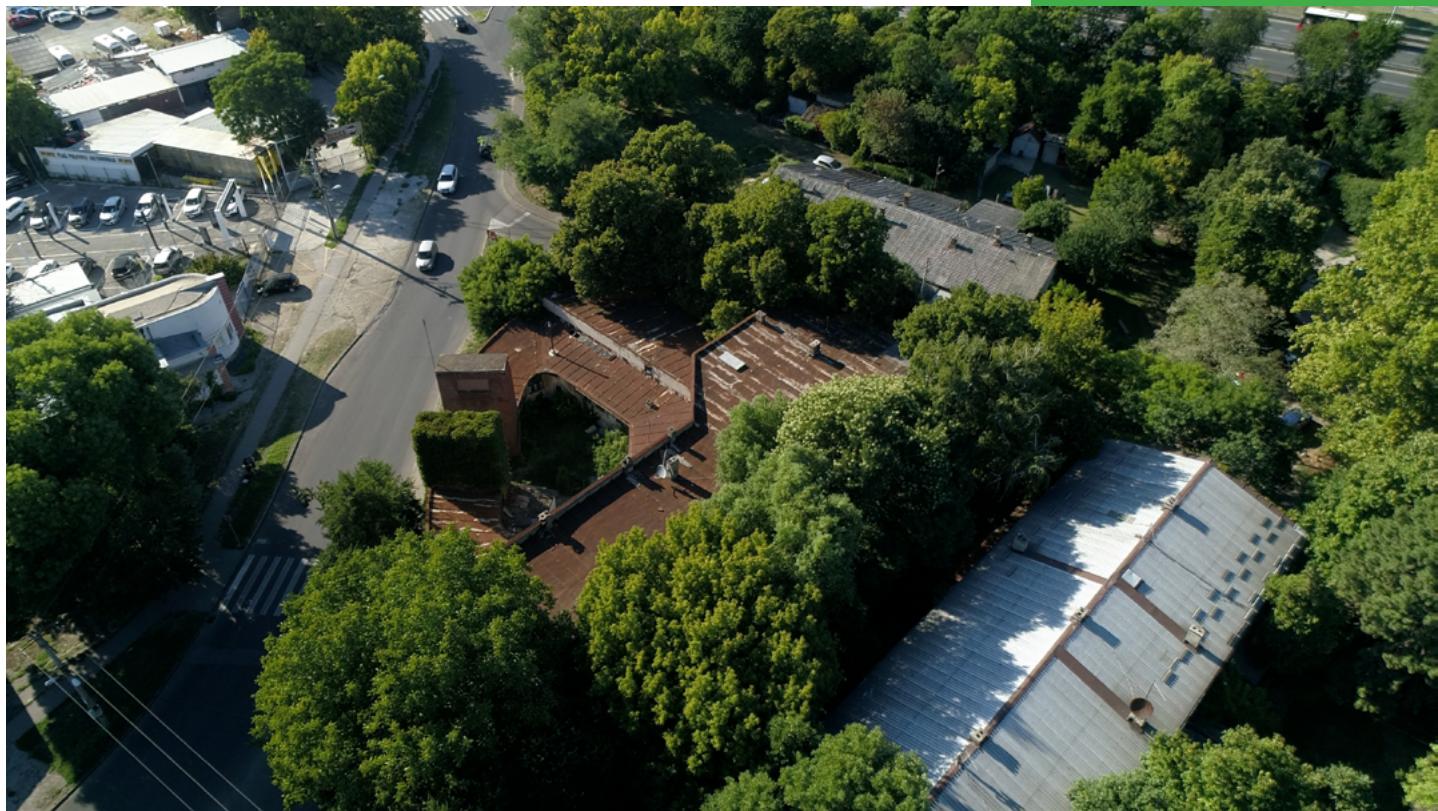
Latitude: 44.81367478488485

Longitude: 20.441008082006636



Kapija logora

Mala zgrada preko puta Italijanskog paviljona, sa druge strane ulice, u kojoj se danas nalazi knjižara, bila je prva zgrada, koju su posetioci Sajma i kasnije zatočenici logora videli nakon prelaženja preko ulazne kapije.



Tu je do rata bila smeštena uprava Sajma, a od uspostavljanja logora *Judenlager Semlin* komanda logora. Komandant logora bio je podoficir SS Herbert Andorfer, koji je stigao u Srbiju kao pripadnik „Ajsnsacgrupa“. Rođen je 1911. godine u austrijskom gradu Linc, a nakon završetka srednje škole počeo je da radi u ugostiteljstvu. Sa dvadeset godina učlanio se u Nacionalsocijalističku partiju, a sa trideset imenovan je za komandant logora *Judenlager Semlin*. O njegovom periodu na toj funkciji ne zna se mnogo.

Sačuvane su prepiske između njega i Opštine grada Beograda o snabdevanju logora, iz kojih se vidi da je zatočenicima često stizala nedovoljna ili neupotrebljiva količina hrane. Poznato je takođe da je Andorfer odlučivao o puštanju Romkinja i romske dece: sačuvane su ceduljice s njegovim potpisom, kojima se Romkinje i njihova deca puštaju jer su uspeli da dokažu da su stalno nastanjeni u Beogradu.

Kapija logora, 2021. godina,
Svetlost svitaca

Iz svedočenja preživelih, zna se da je Andorfer svojim automobilom pratio put gasnog kamiona *dušegupke* i na taj način nadgledao i vodio računa o svakodnevnom ubijanju velikih grupa jevrejskih zatočenika.

Posle kraja rata pobegao je u Venecuelu. Tamo je ostao neko vreme ali se ubrzo vratio u Nemačku pod lažnim imenom. Videvši da mu ne preti nikakva opasnost, vratio se da radi u ugostiteljstvu, često je putovao, a počeo je nesmetano da koristi i svoje pravo ime. Uhapšen je tek 1967. godine i osuđen na dve i po godine zbog „saučesništva“ u ubijanju oko 5.500 Jevreja na Sajmištu. Umro je 2003. godine.



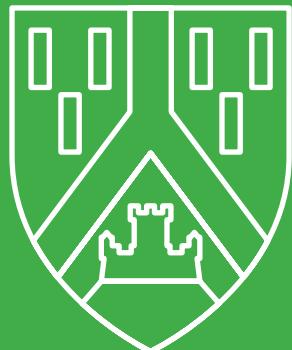
Radionica performansa, Glave, izveden na mestu nekadašnjeg ulaza u logor odakle je polazio gasni kamion, Kalina Petrović



U performansu su šareni baloni predstavljali ono što je Sajmište nekada bilo, ljudi su tu dolazili sa decom da bi se zabavljali i lepo provodili, a zatim se sve to pretvorilo u horor.

- Kalina Petrović, učesnica projekta Svetlost svitaca

Staro sajmište nakon Drugog svetskog rata



Tokom savezničkog bombardovanja Beograda 17. aprila 1944, kao i u bici za oslobođenje Beograda u oktobru 1944, logor Sajmište je pretrpeo razaranje. U objekte, koji su ostali funkcionalni, privremeno je smeštena sovjetska artiljerija i drugo teško naoružanje. Prostor nekadašnjeg logora bio je gotovo četiri godine napušten da bi se 11. aprila 1948. otpočelo sa realizacijom ideje o podizanju gradskog naselja na levoj obali reke Save – Novog Beograda.



Prostor i objekti koji su preživeli ratna razaranja na prostoru nekadašnjeg logora Sajmište, dobili su novu namenu – mesto za realizaciju projekta izgradnje Novog Beograda. Pre nego što su se uselili „graditelji“ Novog Beograda, procenjeno je da pojedini objekti nisu bili u funkciji buduće namene, pa su porušeni i reciklirani. Oštećeni objekti jugoslovenskih paviljona, „Filipsov“ i Rumunski paviljon, porušeni su i na njihovim temeljima podignuti su novi objekti za smeštaj – barake, kao i objekti drugih namena. Radovi su bili povereni radnicima građevinskog preduzeća *Novi Beograd*, potpomognuti omladincima Omladinskih radnih brigada za izgradnju Novog Beograda. U to vreme prostor nekadašnjeg logora Sajmište počinje da se naziva *Staro sajmište*.

Ja sam ovde rođena, moj tata je dosao ovde '48. godine. Dobio je ovde kao nužni smeštaj, posle toga su ovde pretvorene barake, ove četiri barake postoje, iste. Tu su bili smešteni omladinci za izgradnju Novog Beograda. U centru grada mi smo to tako uredili kao da smo u selu. I bazen i cveće i trava. E sad tu ima priča, u koje čovek može i ne može da poveruje, da su nalazili kosti pod zemljom kada su renovirali stanove. I ona zgrada do mosta gde su isto bili baš kažu da su se tamo dešavala najgnusnija ubistva.

Slavica Papović, stanarka na Starom sajmištu, Autor videa: Dirk Auer



Šta je bilo sa objektima nekadašnjeg logora Sajmište koji su ostali?

Spasićev paviljon postao je centrala Direkcije za izgradnju Novog Beograda. Sanirani su Čehoslovački, Italijanski, Mađarski, Turski i Rumunski paviljon, koji je kasnije porušen, kao i centralna kula i dve manje zgrade na istočnom i zapadnom ulazu u Sajmište. Nemački paviljon je adaptiran u hangar. Barake za Omladinske brigade su nastale na mestu Jugoslovenskih paviljona broj jedan i dva.

Prostor nekadašnjeg logora Sajmište postaje centar društvenog života: održavane su kulturno-umetničke, sportske manifestacije, održavane su pozorišne i filmske predstave. U proleće 1948. godine počeo je da izlazi list *Novi Beograd*, čija je redakcija bila smeštena u prizemlju centralne kule. Bila je tu menza, ambulanta, biblioteka *Crveni kutić*, prva novobeogradska prodavnica *Tekstil*.

Međutim, ekonomске prilike u zemlji dovele su do toga da su građevinski radovi prekinuti 1950. i Omladinske brigade su napustile prostor nekadašnjeg logora Sajmište. Kada je 1956. godine obnovljena izgradnja Novog Beograda, Omladinske brigade se nisu vratile.

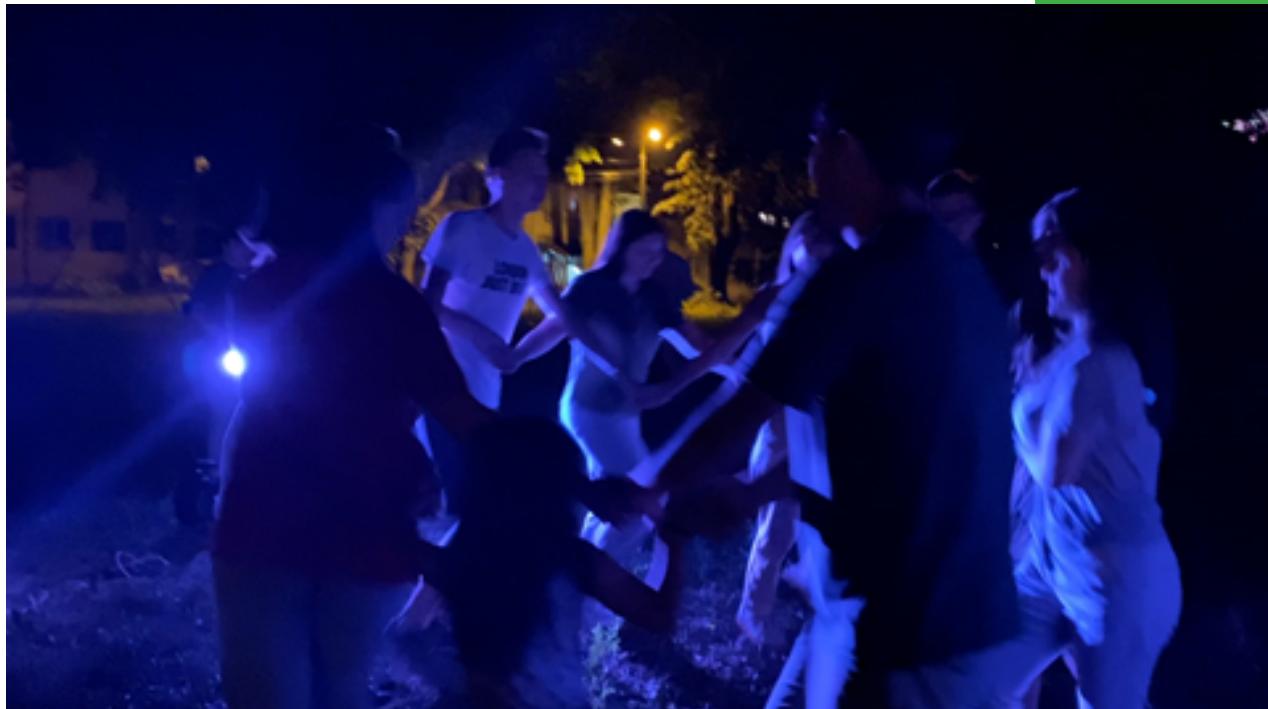
Video radionica, Prozor u prošlost, Matija Sabo Vojnić

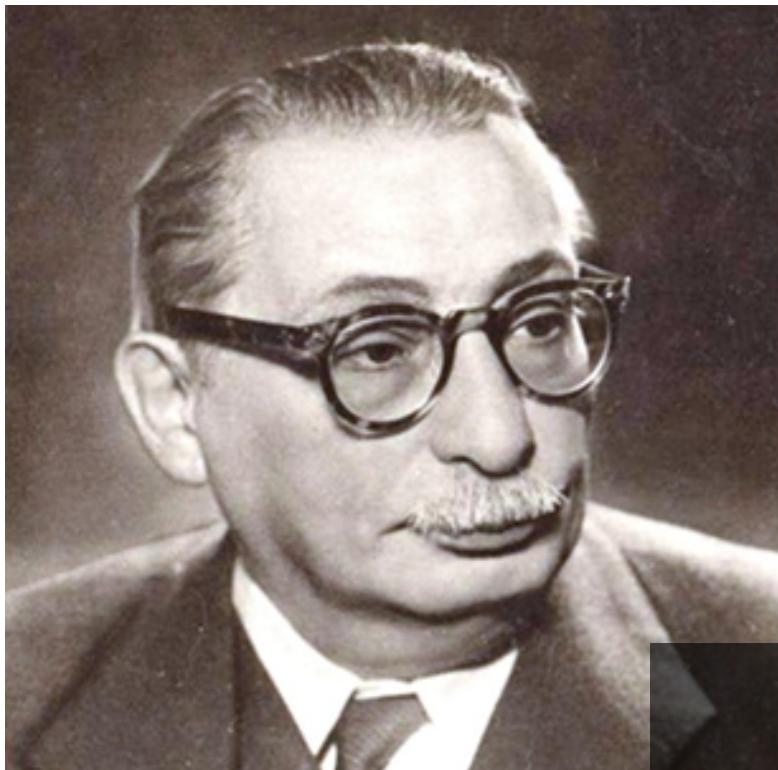
Najveći utisak na Sajmištu ostavili su svako ljudi. Ne samo oni koji su deo projekta i sa kojima sam svakodnevno sarađivao, veći i oni koji na Sajmištu svakodnevno vode borbu. Borbu za očuvanje istorije, kulture, svesti, umetnosti, borbu za svoj život i za život svojih bližnjih, pokušavajući od malog da naprave mnogo i na taj način sebi stvore najlepši prostor za život. Takođe, kolektivna svest kod ljudi koji žive na Sajmištu o potrebi poštovanja komšija i svojih bližnjih na mene je ostavila značajan utisak.

- Marko Perunović, učesnik projekta
Svetlost svitaca

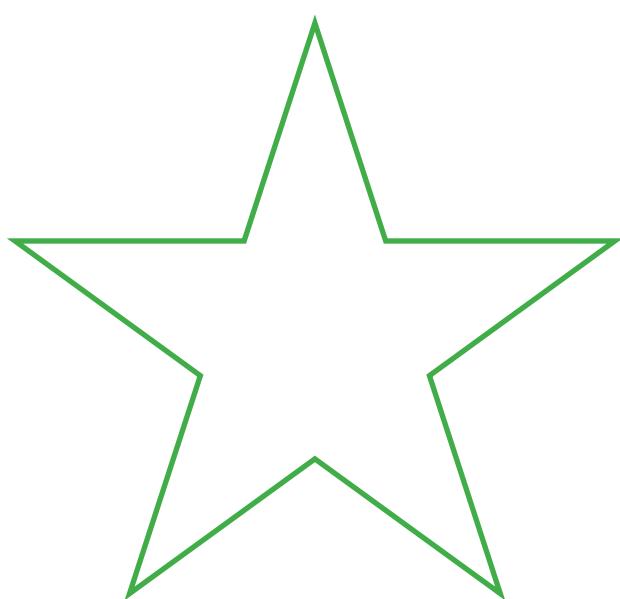
Direkcija za izgradnju Novog Beograda i dalje je radila u nekadašnjem Spasićevom paviljonu, Mađarski paviljon i manje zgrade, podignute posle rata, adaptirane su u stanove i dodeljene siromašnim porodicama kao socijalni smeštaj. Naseljavaju se prve romske porodice, nastaje takozvano „kartonsko naselje“, koje je pred Prvi samit nesvrstanih 1961. godine iseljeno u Ledine pored Surčina. Centralna kula i nekadašnji Italijanski, Čehoslovački i Turski paviljon dati su 1952. na korišćenje Udruženju likovnih umetnika Srbije (ULUS). Važnu ulogu u ustupanju ovog prostora ULUS-u imao je Moša Pijade. U njima su radili i živeli mladi umetnici: Mića Popović, Olga Jevrić, Boris Anastasijević, Mario Maskareli, Vera Božičković, pisaci i književni kritičari, Pavle Ugrinov i Borislav Mihajlović Mihiz i drugi.

Dramsko-pozorišna radionica, video radionica i radionica svetlosnih instalacija, Izgradnja Novog Beograda, grupni rad





Moša Pijade rođen je 1880. u poznatoj porodici sefardskih Jevreja — Pijade. Bio je slikar, političar, novinar, prevodilac, revolucionar i učesnik Narodnooslobodilačke borbe. Nakon Drugog svetskog rata bio je visoki državni i partijski funkcioner KPJ. Učestvovao je u stvaranju odluka Drugog zasedanja AVNOJ-a i prvog Ustava Federativne Narodne Republike Jugoslavije (FNRJ). Odlikovan je Ordenom narodnog heroja, Ordenom junaka socijalističkog rada, Ordenom narodnog oslobođenja, Ordenom partizanske zvezde sa zlatnim vencem. Nositelj je Partizanske spomenice 1941. Preminuo je u Parizu 1957. Sahranjen u Beogradu, u Grobnici narodnih heroja na Kalemegdanu.





Latitude: 44.81361452281885

Longitude: 20.44164121774198



Italijanski paviljon

Paviljon je izgrađen 1938. godine prema nacrtima arhitekte Dantea Petronija, profesora Univerziteta u Firenci. Projektovan je u stilu kasne moderne. Ulazom u paviljon i dalje dominiraju dve masivne kule. Nekada su posjetioci ulazili u otvoreni atrijum sa fontanom u sredini. U njemu su se nalazila tri velika izložbena prostora. Tokom rata u Italijanskom paviljonu su se nalazile logorske radionice i skladište hrane. Od 1952. godine ovde se nalaze umetnički ateljei Udruženja likovnih umetnika Srbije. Njihova srbstva je neizvesna, baš kao i srbstva čitavog Sajmišta.



U ateljeu slikara Miće Popovića baš u Italijanskom paviljonu održana je pedesetih godina premijera predstave „Čekajući Godoa“ Semjuela Beketa. Prethodno zabranjen, „Godo“ je „našao utočište“ na Sajmištu i to prvo izvođenje predstave je prema svedočenjima prisutnih počelo tako što je „Mića (Popović) povukao liniju kredom i rekao: *Ovo je pozornica, a ovo je publika.*

Spletom srećnih okolnosti i ljubaznošću ljudi koji u Italijanskom paviljonu i danas rade i žive, on je postao i naš atelje. Većina video radova, performansa i instalacija iz projekta „Svetlost svitaca“ nastala je upravo na ovom mestu. Tokom dve nedelje koje smo proveli na Sajmištu, Italijanski paviljon nam je bio neka vrsta portala za putovanje u prošlost, a možda i u budućnost Starog sajmišta.



„Žena kao platno koje čuva sećanje“ je ideja koja se rodila nakon posete Jevrejskom muzeju. Iako sam o stradanju u vreme Drugog svetskog rata mislila da dosta znam, zapanjila me je činjenica da su logoraši u zatočeništvu stvarali umetnička dela. Statua koja je izložena u Jevrejskom muzeju nastala je u Jasenovcu. Pomisao da čovek osuđen na smrt stvara, da mu u uslovima u kojima je živeo niko nije mogao ubiti želju za višim sferama i traganjem za višim smislom za mene je bila fascinantna.

Tada sam pomislila da bi svi trebalo svoje utiske da zabeležimo na telu, platnu koje diše, da tako opet spojimo sećanje na stradanje i umetnost, da podsetimo da čovek izložen najgorim mukama ne gubi vezu sa stvaranjem. Drugo, to što je platno sam čovek, koji diše na mestu gde su nekada boravili logoraši, poruka je da ćemo mi nastaviti da čuvamo sećanje, da živi moraju da pamte mrtve.

- Dunja Trifunović, učesnica projekta *Svetlost svitaca*

Radionica performansa,
Italijanski paviljon, Žena kao
platno koje čuva sećanje,
Dunja Trifunović

Spomenici i sećanje na logor Staro sajmište

Trajno obeležavanje logora na Beogradskom sajmištu zvanično je počelo odlukom Skupštine grada Beograda 1965. da levu obalu Save proglašila za „spomen-obalu“. Rad vajara Milorada Tepavca je prva spomen-ploča na Sajmištu, koja je postavljena 20. oktobra 1974. godine i posvećena je žrtvama logora. Na ploči je stajao sledeći natpis:

Na prostoru Starog sajmišta nemački Gestapo osnovao je 1941. godine logor Sajmište u kome je, uz pomoć domaćih izdajnika, svirepo mučeno i ubijeno preko četrdeset hiljada ljudi iz raznih krajeva naše zemlje (20. 10. 1974).



Memorijalna ploča je postavljena na zidu ulaza u Italijanski paviljon, pozicioniranom nedaleko od nekadašnjeg ulaza u logor. Nije poznato ko je postavio ploču izlivenu u bronzi dimenzija 90x90 cm. Ploča je bila ukrašena malim bronzanim obeležjem u obliku cveta, čije prazno središte ocrtava siluetu zvezde petokrake. Zbog slabog čitanja „jer su slova previše umetnički oblikovana“, prva spomen-ploča je uklonjena 1984.



Video radionica, Prozor u prošlost, Matija Sabo Vojnić, 2021. / Spomen ploča žrtvama logora Sajmište, 1984.

Novo spomen-obeležje žrtvama logora Staro sajmište otkriveno je 7. jula 1984. godine na mestu na kojem se nekada nalazio Rumunski paviljon, na travnatoj površini između centralne kule i Turskog paviljona. Otkrio ga je tadašnji gradonačelnik Beograda Bogdan Bogdanović. Ceremonijalni pristup omogućen je planiranim stazom, koja vodi do samog spomen-obeležja. Spomen-obeležje čini betonsko, pravougaono postolje, na koje je postavljena mermerna crna ploča sa natpisom i ukrasom u obliku cveta:

Na prostoru Starog sajmišta nemački Gestapo osnovao je 1941. godine logor Sajmište, u kome je, uz pomoć domaćih izdajnika, svirepo mučeno i ubijeno preko 40.000 ljudi iz svih krajeva naše zemlje.

(Predsedništvo MO SUBNOR-a I DPO MZ Staro sajmište)

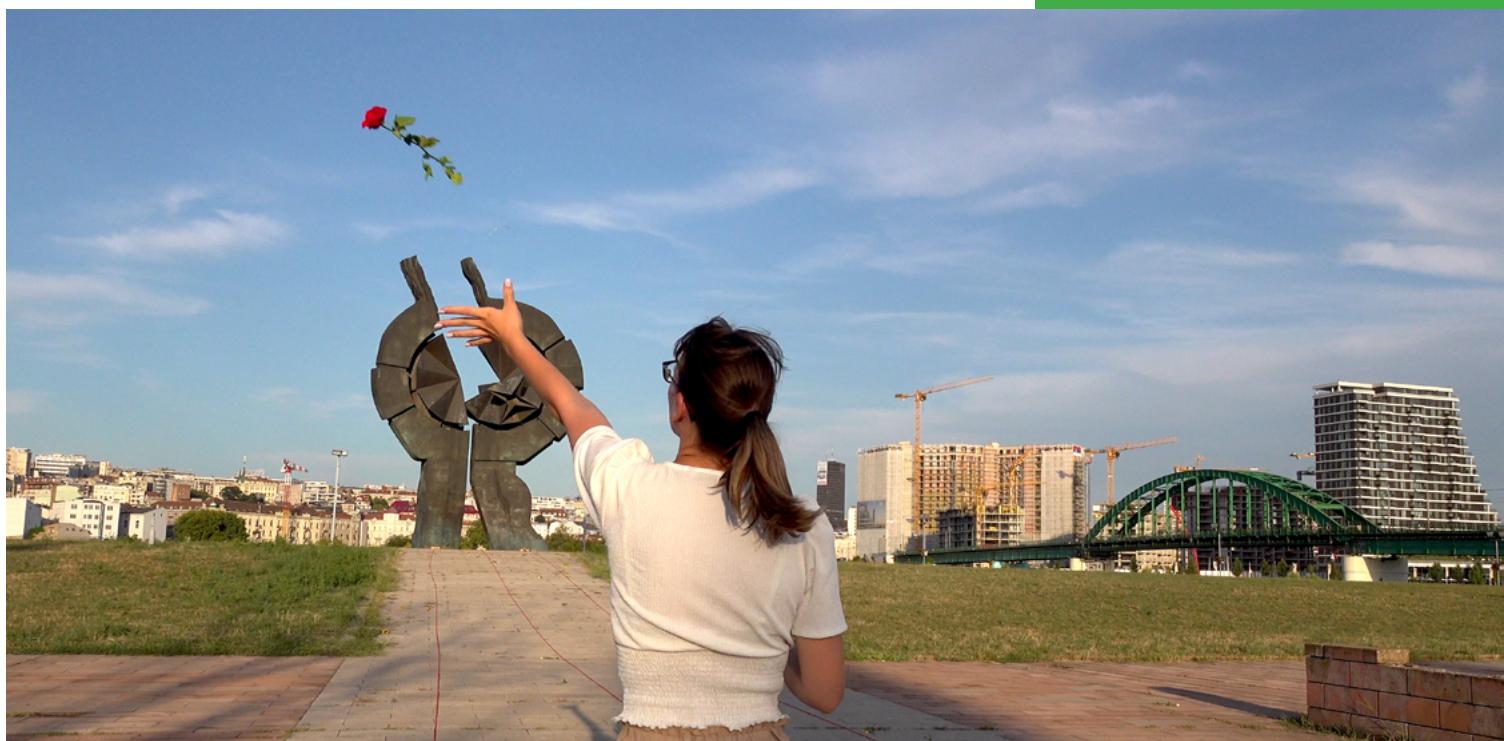
Prostor oko spomen-obeležja postao je mesto gde se održavao Veliki istorijski čas svakog 7. jula, a od 1986. godine održava se 9. maja, kako bi se čas istorije posvećen žrtvama logora i pobedi nad fašizmom u Drugom svetskom ratu obeležio tokom školske godine. Godišnja komemoracija na Sajmištu veoma brzo je formalno uključena u protokol Gradske skupštine i proglašena za centralnu devetomajsku

manifestaciju u Beogradu da bi je 1989. godine Socijalistički savez radnog naroda uvrstio među manifestacije od značaja za celu Republiku. Skupština grada Beograda 2. jula 1987. donela je odluku o proglašenju Starog sajmišta za „kulturno dobro“.

Poslednju grupu zatočenika Jevrejskog logora na Starom sajmištu Nemci su ubili 10. maja 1942. godine. Taj dan se od 2014. godine obeležava kao Dan sećanja na žrtve Holokausta u Beogradu. Tog dana vence na Starom sajmištu polažu predstavnici Grada Beograda, Jevrejske opštine Beograd, diplomatskog kora i udruženja građana i građanki.

Promena društveno-političkog konteksta, različito sagledavanje mesta sećanja nekadašnjeg logora Staro sajmište, promena kursa u metodološkom tumačenju događaja iz novije istorije odrazilo se i na podizanje novog spomenika. Od donošenja odluke o podizanju spomenika do njegovog otkrivanja bilo je potrebno šest godina.

Na raspisanom konkursu za podizanje spomenika žrtvama logora „Staro beogradsko sajmište“ nagrađen je rad akademskog vajara Miodraga Popovića, a spomenik je otkriven 21. aprila 1995. Ceremonija nije održana na Dan pobjede 9. maja, kao što je prvo bitno planirano, već 22. aprila, na godišnjicu proboga logoraša iz Jasenovca 1945. godine, koja se od 1992. u Srbiji obeležava kao Dan žrtava genocida. Tokom svečanosti prilikom otvaranja govor je održao tadašnji predsednik Savezne Republike Jugoslavije (SRJ) Zoran Lilić.



Radionica performansa, Crveni tepih za odsutne, Helena Sekulić



- Na koji način je država nakon Drugog svetskog rata uredila prostor nekadašnjeg logora na Starom sajmištu?
- Poseti lokaciju Staro sajmište na kojoj ćeš intervjuisati prolaznike. Prolaznike pitaj da li znaju šta se dešavalo za vreme Drugog svetskog rata na mestu gde se nalaze.
- Napiši reportažu, napravi prezentaciju ili kratak film na osnovu prikupljenih podataka.

Neposredno ispred spomenika, na stepeništu prilazne staze, postavljena je spomen-ploča, takođe izvedena u bronzi, na kojoj je na srpskom i engleskom jeziku isписан sledeći tekst:

Ovde, na Sajmištu, u nacističkom koncentracionom logoru, za vreme okupacije Jugoslavije od 1941. do 1944. izvršen je ratni zločin i genocid nad oko sto hiljada rodoljuba, učesnika Narodnooslobodilačke borbe, nad decom, ženama i starcima. Svaki drugi zatočenik ubijen je u logoru ili na stratištima: Jajinci, Bežanijska kosa, Jabuka i Ostrovačka ada. Mnogi su odvedeni u nemačke logore smrti širom okupirane Evrope. Najviše je stradalo Srba, Jevreja i Roma. Njima, žrtvama zloglasnog ustaškog logora Jasenovac i žrtvama mađarskih okupatora koje su do Beograda doneli talasi Save i Dunava, hrabrom otporu nacističkom teroru i svim jugoslovenskim žrtvama genocida posvećen je ovaj spomenik.

(Beograd, povodom Dana sećanja na žrtve genocida 22. 4. 1995. i 50 godina pobede nad fašizmom.)



61 Svetlost svitaca

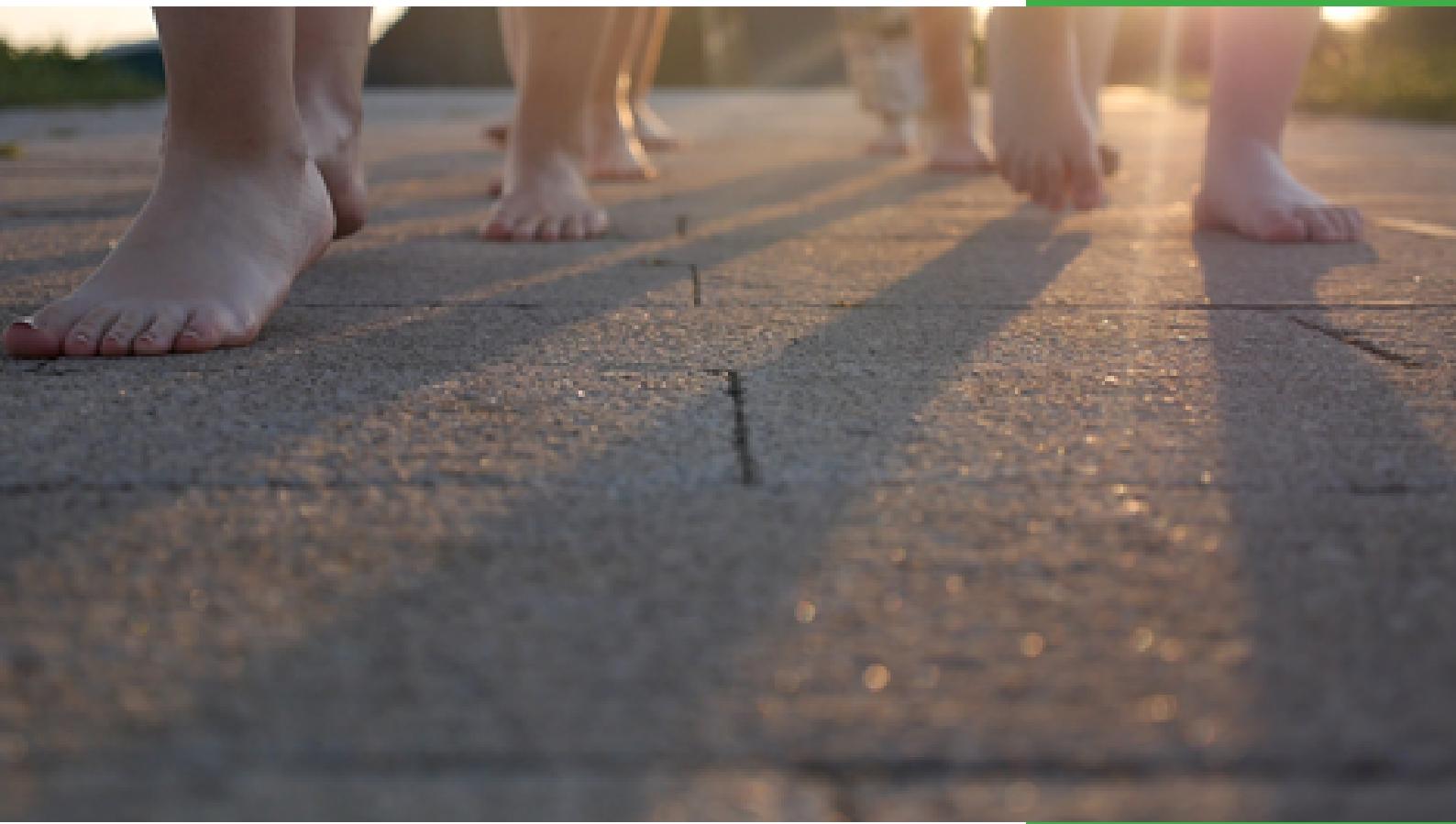


- Koristeći Priručnik navedi spomen obeležja koja danas postoje na Starom sajmištu. Na kojoj lokaciji se spomenici nalaze? Da li spomenici pripadaju istom vremenu, o kom vremenu svedoče? Koja je poruka spomenika?
- Zašto je važno da se sećamo i obeležavamo mesta stradanja?
- Koji se Dani sećanja danas obeležavaju u Republici Srbiji u znak sećanja na stradanje ljudi u Drugom svetskom ratu?

Memorijalni centar

inicijative za formiranje
Memorijalnog centra

Ideje o trajnom obeležavanju nekadašnjeg logora na Sajmištu kroz uspostavljanje muzejske institucije na samoj lokaciji vezuju se za delovanje Sekcija bivših zatočenika Sajmišta. Njeni članovi su već sredinom šezdesetih godina prošlog veka zahtevali uređenje tog prostora, a 1986. su predložili da u jednom od paviljona smesti muzej o logoru. Naredne godine je na inicijativu Zavoda za zaštitu spomenika grada Beograda cela lokacija proglašena za mesto od istorijskog značaja, a predložena je transformacija celog mesta u memorialno mesto sa parkovima i velikim muzejom.



Video radionica, Njihovim stopama, Adem Tutić,
video rad. U videu Šaban Šarenkapić, pisac iz Novog
Pazara, čita odlomak iz svog romana „Bukvica”

Paučina je po mišljenju mnogih samo prljava i beskorisna. Za mene je ipak imala drugačije značenje. Kad sam prvi put došla na Staro sajmište i ušla u paviljon prvo što mi je zapalo za oko bila je ustajala paučina i prašina po zidovima. Ona simbolizuje prolazak vremena i zaboravljanje tragedije. Tragedije koja je zaključana u kavezu.

- Iva Vujović, učesnica projekta
Svetlost svitaca.



Ratovi devedesetih godina i politička kriza u Srbiji onemogućile su svaku dalju inicijativu. Umesto izgradnje muzeja i uređenja prostora, većina zgrada je prodata privatnim vlasnicima. Pitanje istorije i memorijalizacije Sajmišta nije više bilo aktuelno sve do 2007. godine. Tada je otkazan koncert rok grupe Košin koji je trebalo da se održi u Spasićevom paviljonu, koji je u međuvremenu postao privatno vlasništvo. Ubrzo nakon toga grupa aktivista pokrenula je projekat „Poseta Starom sajmištu“ (www.starosajmiste.info) i organizovana su javna vođenja na Sajmištu. U narednom periodu, sledile su mnoge slične inicijative: film B92 „Sajmište: istorija jednog logora“, projekti „Protiv zaborava“ (www.protivzaborava.com), „Dani sećanja“ (www.danisecanja.rs), „Eskalacija u Holokaust“ (www.holokaust.arhiv-beograda.org), i mnogi drugi, koji su u javnom prostoru, kako u zemlji tako u inostranstvu, pokrenuli pitanje istorije i memorijalizacije Sajmišta. Pored inicijativa iz civilnog sektora, i državne institucije su počele intenzivno da se bave Holokaustom i dakle centralnim mestom stradanja srpskih Jevreja, odnosno Sajmištem.

Srbija je postala zemlja potpisnik Stokholmske deklaracije o sećanju na Holokaust i Terezinske deklaracije o restituciji jevrejske imovine, koji predstavljaju dva najvažnija međunarodna akta koji garantuju da Holokaust neće biti izbrisani iz evropskog kolektivnog pamćenja. Država Srbija je napravila korak dalje, kada je 2016. donela *Zakon o otklanjanju posledica oduzimanja imovine žrtvama Holokausta koje nemaju živih zakonskih naslednika*. Paralelno, Ministarstvo prosvete je organizovalo razne kurseve i radionice za nastavnike srednjih i osnovnih škola, u saradnji sa najvažnijim svetskim institucijama koje se bave istraživanjem, sećanjem i edukacijom o Holokaustu kao što su „Jad Vašem“ u Izraelu i „Memorial de la Šoa“ u Francuskoj. Napisani su i razni udžbenici i edukativni materijali o Holokaustu i antisemitizmu, organizovane su izložbe u saradnji sa „Kućom Ane Frank“ iz Holandije.

Video radionica, Spomenik prolaznosti, Iva Vujović, video rad.



Uvek izbegavam mesto na kojem je ubijena osoba. Pomisao da se nečiji život tu ugasio ne dozvoljava mi da gazim tuda, iz poštovanja... Ono što sam video tokom rada, ono što je ostavilo najveći trag u meni i podstaklo me na razmišljanje, jeste čovekova sposobnost prilagođavanja. Svi smo se prilagodili mestu na kome radimo, prilagodili smo se ljudima koji tamo žive. Ljudi koji su primorani iz raznih razloga tu da žive su se takođe prilagodili. I samo Sajmište se pet puta prilagodilo. Od novoizgrađenog modernog sajma, preko logora, paviljona za radnike, radnog prostora za umetnike do prostora za život ljudi koji su tamo danas.

- Adem Tutić, učesnik projekta *Svetlost svitaca*.

Video radionica, Otisci, Iva Vujović, Adem Tutić, Tara Dragojević, Matija Sabo Vojnić

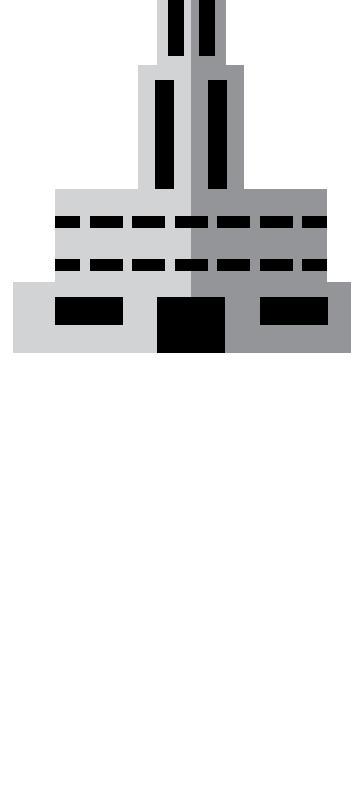


- Prodiskutuj sa nastavnikom zašto nije podignut Memorijalni centar na mestu nekadašnjeg logora na Starom sajmištu.
- U kojoj meri odnos prema sećanju na žrtve logor Staro sajmište svedoči o današnjem društvu? Objasni.
- Da li u mestu u kome živiš postoji mesto sećanja na stradanje ljudi iz Drugog svetskog rata? Ako postoji, istraži kada je spomenik podignut, ko je autor spomenika i šta piše na spomen ploči?

Na kraju, grad Beograd formirao je posebnu komisiju sa zadatkom da se formuliše rešenje o uspostavljanju Memorijala na Sajmištu. Članovi komisije su se smenjivali sve dok je Ministarstvo kulture i informisanje formiralo posebnu radnu grupu koja je do kraja 2019. godine izradila nacrt Zakona o memorijalnom centru „Staro Sajmište“. Zakon je usvojen februara naredne godine, i predviđa uspostavljanje jedne ustanove sa dva muzeja, jedan posvećen logoru za Jevreje i drugi posvećen logoru za prinudne radnike. Pored države, u rad memorijala uključene su Jevrejska i Romska zajednica.

Projekat predviđa za početak rekonstrukciju centralne kule, a kasnije i otkup svih zgrada koje su bile sastavni deo logora. Početak radova na rekonstrukciji predviđen je za kraj 2021. godine.

Hronološki prikaz istorije Starog sajmišta



Usvajanje Generalnog urbanističkog plana Beograda i osnivanje Društva za priređivanje sajma

1923.

11. septembar

Otvaranje Beogradskog sajmišta

1937.

6. april

Napad nacističke Nemačke i njenih saveznika na Jugoslaviju

1941.

17. april

Kapitulacija vojske Kraljevine Jugoslavije

8-13. decembar

Interniranje jevrejskih i romskih porodica u Jevrejski logor na Sajmištu.

1942.

prva polovina marta

Donošenje odluke RSHA (Glavni ured za bezbednost Rajha, Reichssicherheitshauptamt) da sve Jevreje u Srbiji treba ubiti.

8. 12.1941-10.5.1942.

Prva faza logora na Beogradskom sajmištu - Jevrejski logor Zemun (*Judenlager Semlin*)

19-22. mart

Prve žrtve gasnog kamiona tzv. dušegupke iz Jevrejske bolnice na Dorćolu, Beograd.

10. maj

Ubijanje poslednje grupe Jevreja iz Jevrejskog logora Zemun.

maj 1942-jul 1944.

Druga faza Logora na Beogradskom sajmištu - Prihvatski logor (*Anhaltelager Semlin*)

16-17. april 1944.

Savezničko bombardovanje Beograda i Starog sajmišta

1944.

jul

Logor na Starom sajmištu je raspušten

20. oktobar

Oslobođenje Beograda

Novembar

Država komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača formira Anketnu komisiju za ispitivanje zločina u logoru na Sajmištu

1948.

11. april

Početak izgradnje Novog Beograda

decembar

Odlukom Skupštine grada Beograda, leva obala Save ispred bivšeg logora Staro sajmište, proglašena je za Spomen-obalu

1951.

20. oktobar

Prvo spomen obeležje posvećeno žrtvama logora Staro sajmište

1974.

27. jul

Drugo spomen obeležje posvećeno žrtvama logora Staro sajmište

1984.

14. februar

Objavljen Detaljni urbanistički plan spomeničkog kompleksa Staro sajmište

1992.

14. februar

Otkriven je spomenik žrtvama logora na Sajmištu

1995.

24. februar

Skupština Republike Srbije usvojila je zakon o Memorijalnom centru Staro sajmište

2020.

Svetlost svitaca



UMETNIČKE RADIONICE

Dramsko-pozorišna: Suzanne Chrudina

Performans: Elana Katz

Radionica svetlosnih instalacija: Milica Komlenić-Vukić

Video: Branka Pavlović

Istoričari:

Nataša Kostić

Milovan Pisarri

Aleksandar Todosijević

Učesnici u radionicama:

Katarina Beković

Tara Dragojević

Ljubica Dragojlov

Mateja Jovanović

Lazar Kručičanin

Nevena Mitrović

Marko Perunović

Kalina Petrović

Helena Sekulić

Uglješa Surdučki

Dunja Trifunović

Adem Tutić

Matija Sabo Vojnić

Iva Vujović

Kreatori aplikacije Svetlost svitaca:

Branka Pavlović

Maša Seničić

Nikola Polić

TIM

Direktor projekta: Rajko Petrović

Autori projekta: Slobodna zona, Branka Pavlović

Koordinatorka projekta: Una Ćirić

Asistentkinja koordinatorke projekta: Mila Ivanović

PR: Ljiljana Ćuk

Vizuelni identitet: Nikola Korać

TV i audio reklama: Vladimir Šojat

Vebsajt: Nataša Kilibarda

Lektura i prevod: Tatjana Ivica

Foto i video dokumentacija: Tanja Drobnjak

Making of Slobodna Zona junior: Iva Milojković, Teodora Jovanović

Snimatelji: Nikola Polić, Srđan Mančev, Adem Tutić

Snimatelj dronom: Marko Nikolić

Dramaturškinja: Maša Seničić

Kostimografkinja: Ksenija Terzović

Montaža: Branka Pavlović

Miks zvuka: Vladimir Janković

Hvala:

Ester Bajer Albahari, Verena Nägel, Dorothea Wein (CeDiS FU Berlin), Markus Schubert, Eria Korte, Christoph Wanja (TOTO.io team), X beogradska gimnazija „Mihajlo Pupin“, Mlađan Matavulj, Tanja Brzaković, Gordana Kaljalović, Đorđe Odanović, Tomislav Todorović, porodica Dragojević, Andelina, Albert i ostala deca sa Starog sajmišta, stanovnici Starog sajmišta.

PREUZMI APLIKACIJU

Skeniraj QR kod, preuzmi Toto. io i kreni u upoznavanje Starog sajmišta kroz aplikaciju SVETLOST SVITACA. Aplikacija je interaktivna, i pred tobom će se otvarati niz pitanja i zadataka kako bi njihovim rešavanjem sa što bolje upoznao/la ovo posebno mesto.



Skeniraj
i kreni

